

Türkiye’de Roman Hakları Hareketinin Gelişimi

Ebru Uzpeder

Daha birkaç sene önce, sadece birkaç şehirde az sayıdaki öncü girişimin yürekli çabalarıyla başlayan “Roman hakları hareketi”, Türkiye için çok yeni bir olgu olmakla birlikte gösterdiği gelişimle, insan hakları camiasında haklı bir ilgiyle karşılandı. Roman derneklerinin umut verici hikâyesine geçmeden önce, Türkiye’de örgütlenme özgürlüğünün hukuki düzeyde nasıl yorumlandığını ve bugün geldiği noktayı özetlemekte fayda var.

Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecinin hız kazandığı son yıllarda, diğer hukuki alanlarda olduğu gibi, örgütlenme özgürlüğünü düzenleyen yasalarda da çok kapsamlı bir dizi değişiklik yapıldı. Birbiri ardına birçok Roman derneğinin kurulup faaliyete geçmesini bir hayli kolaylaştıran bu süreci; dernekler mevzuatında ne tür değişiklikler yapıldığını, bu düzenlemelerin ilkesel çerçevesini ve bunlardan da önce Romanların örgütlenmesini toplumsal önyargılar ve eğitimsizlik kadar etkileyen dernekler mevzuatının otoriter karakterini hatırlayıp gözden geçirmekte fayda var. Zira bir dizi düzenlemenin gerçekleştirildiği bu süreç, hâlâ bazı ciddi eksikler ve antidemokratik yaklaşımlar barındırmakla birlikte, sadece Roman topluluklarına değil, daha başka pek çok fikre ve kesime de dernekleşme konusunda ilham verdi.

Türkiye’nin dernekler mevzuatı: Kısa bir tarihçe

1909 yılında çıkarılan Türkiye’nin ilk Cemiyetler Kanunu’na göre dernek kurmak için izin almak gerekmiyordu, derneğin kurulduğu, kurulduktan sonra haber verilebilirdi. Yine aynı yıl çıkarılan Genel Toplantılar Kanunu’na göre şiddet içermediği sürece derneklerin toplantı yapması da izne bağlı değildi.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1924’te çıkarılan ilk anayasada, “Türklerin tabii hak ve özgürlükleri” arasında toplantı yapma ve dernekleşme özgürlükleri de sayılmıştı. Aynı sıralarda, 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu’na, dernek üyelerinin 18 yaşından büyük olması ile bir cinayet

mahkûm ya da medeni haklardan mahrum olmaması şartı ve hükümetin derneklerin her türden iş ve işlemini her zaman denetleyeceği hükmü eklendi.

1926 yılında yasalaşan Medeni Kanun, tüzel kişilikler için genel bir çerçeve oluşturmuş ve hayli demokratik bir açılım getirmişti. Bu kanun ile bir kişi topluluğunun tüzüğünde dernek oluşturma arzusunu açıkladığı anda tüzel kişilik kazanacağı; tüzel kişiliğin isterse idareye başvurup derneği tescil ettirebileceği öngörülmüştür. Derneğin amacı kanunlara ya da genel ahlaka aykırı olursa, hâkim tarafından kapatılabileceği hükmü getirilmiş ve kanunlarda suç olarak görülen konularda dernek kurmak, zaten suç sayılacağı için Medeni Kanun'da ayrıca "kurulması yasak olan dernekler ve yasak faaliyetler" sayılmamıştır. Derneğin denetimini esas olarak üyelerine bırakan ve derneklere "güvenen" bir anlayışla hazırlanan bu kanunun demokratik ilke ve kuralları, 1946 yılına kadarki tek parti döneminde, devletin dernekler üzerindeki otoriter denetimi ve baskısı nedeniyle gereği gibi uygulanamadı.

1938 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu'ndan itibaren bugüne kadar hazırlanan tüm kanunların en önemli ortak özelliği ise, (genel kanunlara aykırı amaçlarla dernek kurmanın yaptırımları Ceza Kanunu'nda zaten belirtilmiş olduğu halde) ayrıca dernekler kanununa da derneğin amacına ve kurucularının niteliğine ilişkin yasaklamalar ve sınırlamalar içeren hükümlerin konması oldu. Dernekler Kanunu'na, "kanuna aykırılık" dışında yasaklar koyma anlayışı, hemen her dönemde yeni suçlar yaratmaya ve örgütlenme özgürlüğünü sınırlamaya yönelik uygulamalara zemin yarattı. Bu baskıcı anlayış son birkaç yıla kadar, Roman derneklerinin ve başka etnik gruplar tarafından kurulmaya çalışılan örgütlerin, karşılarında İçişleri Bakanlığı'nı bulmasına sebep oldu.

1938 yılında yasalaşan bu kanunla, dernekler gerek kuruluş gerekse işleyiş bakımından devletin sıkı denetimi altına alınarak, yürürlükteki 1926 tarihli Medeni Kanun'un demokratik kuralları fiilen geçersizleştirildi. Çok partili düzene geçilirken, 1946 yılında yeniden değiştirilen Cemiyetler Kanunu'na göre, "Aile, cemaat ve ırk esasına dayanan" dernek kurmak yasaklanmıştı.

Daha kapsamlı yasaklamalar barındıran 1972 tarihli Dernekler Kanunu, dernek kurma hakkını iyice daralttı. Bu kanunla, derneğin kuruluşunu birçok formaliteyle zorlaştıran, bu formalitelerin yerine getirilip getirilmediğini idarenin incelemesine bağlayan kurallar getirildi. Böylece, beyandan söz edilmekle beraber, fiilen izin sistemi uygulanmaya başladı, yasaklanan amaçların sayısı artırıldı ve kişilerin dernek kurma hakları da sınırlandı. Kamu görevlilerinin ve öğrencilerin örgütlenme özgürlükleri daha da kısıldı. 1972 yasası, "Dernek sayısının gittikçe artması, bu gidişle toplum hayatı için çok denebilecek bir ölçüye çıkmak eğilimi göstermektedir," ifadesiyle gerekçelendirildi.

Polis devleti anlayışı, 1980 askeri darbesinin ardından oluşturulan 1982 Anayasası'nda ve bu anayasaya göre çıkarılan Dernekler Kanunu'nda daha belirgin bir biçimde kendini gösterdi. "Kamu düzeni" kavramını en sert haliyle örgütlenme özgürlüğünün önüne koyan bu yeni yasa,

dernekleri devlet için tehlikeli, örgütleri potansiyel suç odağı olarak gören zihniyeti yansıtan kurallar getirdi. Kanuna hâkim olan yasakçı zihniyet, yasak ve izne bağlı faaliyetlerin alanını genişleterek, dernek kurma ve derneğe üye olma hakkını daha da kısıtladı ve derneğin denetimini tümüyle devletin üstlenmesine zemin sağladı.

Türkiye'nin örgütlenme mevzuatı, 2002 – 2005 yılları arasındaki süreçte çıkarılan bir dizi Avrupa Birliği müktesebatına uyum yasası ile değiştirildi. Mart 2002 tarihli uyum yasasının genel gerekçesinde, 1999 yılında Helsinki'de yapılan Avrupa Birliği toplantısında Türkiye'nin tam üyelik için aday gösterilmesinin ardından Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığından söz edildikten sonra, Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı çerçevesinde, çeşitli kanunlarda değişiklik yapıldığı ifade edildi. Gerçekten de AB bütünleşme sürecinin 2002 – 2005 yılları arasında hız kazanmasıyla, hukuki alanda yıllardır gerçekleştirilemeyen demokratik düzenlemeler, kısmi de olsa bu birkaç yılda gerçekleştirildi. Bu arada Kasım 2004'te, 5253 sayılı yeni Dernekler Kanunu yasalastı.

Değişen dernekler mevzuatı ve devam eden sorunlar

Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin de içinde bulunduğu pek çok sivil toplum örgütünün, 2002 – 2005 yıllarında örgütlenme özgürlüğü alanında yürüttüğü çalışmalar, mevzuat değiştirilse bile uygulamada yaşanan sorunların devam ettiğini ortaya çıkardı. İnsan haklarının çeşitli alanlarında hak savunuculuğu mücadelesi veren sivil toplum örgütlerinin katılımıyla belirlenen sorun öbekleri şöyle özetlenebilir:

- Adli ve idari bürokrasiden kaynaklanan sorunlar (adli ve idari bürokrasinin bölgesel ayrımcılık uygulamaları, bürokrasinin hak ve özgürlük alanındaki değişimlere karşı direnci, kamu görevlilerinin mevzuat sistemi ve yenilenen mevzuatın içeriği konusunda bilgisizliği, devletin kimi STK'ları potansiyel suçlu olarak görmesi ve STK'ların üzerindeki yoğun dava baskısı, hukuka duyulan inançsızlığın yarattığı yılgınlık, STK-devlet ilişkisinde devletin baskın bir rol üstlenmesi, yurtdışı fonlarının kullanımında karşılaşılan engeller).
- Sivil toplum örgütlerinden kaynaklanan sorunlar (STK'ların dernekler mevzuatına ve uygulamalarına ilişkin bilgisizliği, iletişim ve işbirliği eksikleri, STK'ların örgütlenme özgürlüğü alanını genişletmek için yeni bir mücadele perspektifine ihtiyaç duyması, özellikle kuruluş aşamasında, kamu idaresinin yanlış yönlendirmeleri karşısında STK'ların hak arama bilincinin yetersiz kalması).
- Toplumsal yapıdan kaynaklanan sorunlar (Demokrasi kültürü ve sivil örgütlenme bilincinin eksikliği, farklı kültürlere karşı hoşgörüsüzlük)¹

¹ “AB Uyum Reformları Sürecinde Örgütlenme Özgürlüğü, Çalışma Toplantısı Raporu, Şubat 2004”, <http://www.hyd.org.tr/?pid=154>

Yeni dernekler mevzuatı, özellikle adli ve idari bürokrasinin demokratik açılımlara karşı geliştirdiği direnç yüzünden, uygulamada yaşanan kimi sorunların bugüne dek varlığını sürdürmesine sebep oldu. Ancak diğer yandan, yetersiz de olsa mevzuatın değiştirilmesi; özellikle derneklerin kuruluşunun ve kimi rutin işlemlerinin kolaylaştırılması, dernekleşmenin son birkaç yılda ümit verici biçimde ivme kazanmasını sağladı.

Değiştirilen dernekler mevzuatıyla, dernek kuruculuğu ile ilgili sınırlamalar bir hayli daraltıldı, dernek üyeliği ile ilgili yasaklar kaldırıldı, çocuklara dernek kurma hakkı getirildi, derneklerin uluslararası faaliyette bulunabilmesi için gerekli formaliteler azaltıldı, kolluk kuvvetinin yetkileri daraltıldı, dernek faaliyetlerinin gerçekleşmesi için izin yerine bildirim sistemi getirildi. Yeni mevzuatta “kanuna aykırılık” dışında, yasak koyma anlayışı varlığını devam ettirmekle birlikte, kurulması yasak olan dernekler ve yasak faaliyetler sınırlandırılarak, daha önceki kanunda yer alan “bölge, ırk, sosyal sınıf, din ve mezhep esasına veya adına dayanarak faaliyette bulunmak” hükmü kaldırılınca, daha önce izin verilmeyen girişimler hızla dernekleşti. Böylece, kurulmasına izin verilmeyen Kürt ve Süryani dernekleri gibi, daha önceki örgütlenme girişimlerinde karşılarında İçişleri Bakanlığını bulan Roman dernekleri için de bir fırsat doğmuş oldu. Önceki dönemde, yasal engelleri aşamayan derneklerden biri, 1996 yılında İzmir’de kurulan Romanlar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği idi. Dernek, 1980 askeri darbesinin ürünü olan Dernekler Kanunu’na dayanılarak, etnik ayrımcılık yapıldığı gerekçesiyle İçişleri Bakanlığı’na kapatılmıştı. Dernek yöneticilerinin Çingeneler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği adıyla yaptığı başvuru da reddedildi. İzmirli Romanlar, yasa engelini, “Selanikli Müzisyenler” adıyla aşmaya çalışırken, AB uyum yasaları devreye girince, derneğin kuruluşu tamamlanmış oldu.²

Türkiye’de Roman örgütlenmesi

Geçtiğimiz 10 yıl içinde Türkiyeli Romanlar pek çok şehir ve ilçede dernekler kurarak örgütlendiler. Türkiye için çok yeni bir olgu olan Roman örgütlenmesi, hayli kısa sayılabilecek bir zaman içinde, hem ülkenin farklı şehirlerine genişleyerek niceliksel bir gelişim gösterdi, hem de Roman insan hakları savunucuları, örgütsel kapasitelerini güçlendirmek yönünde duydukları hevesle, bundan böyle Türkiye sivil toplum hareketinin bir üyesi olduklarını kanıtladılar. Geçmiş 10 yıla dayansa da, Roman hakları hareketi en hararetli dönemini son üç-dört yıllık süreçte yaşadı. Roman hareketinin lokomotiflerinden biri olan Edirne Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği/EDROM da, AB ile bütünleşme çabalarının canlılığını koruduğu bu süreçte; Mart 2004’te kuruldu.

² Derneklere Özgürlük, Radikal, 12 Ağustos 2004.

Edirne Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDROM)

İlk kurulan Roman derneklerinden biri olan EDROM'un faaliyet gösterdiği bölge, başta Edirne ve Kırklareli olmak üzere, Roman mahallelerinin yoğun olduğu Trakya bölgesi... Dernek esas olarak Edirne'de faaliyet gösteriyor ama kurulduğu Mart 2004'ten bu güne, Trakya'nın başka birçok kent ve ilçesinde örgütlenmek isteyen Romanların ilk başvuru merkezi niteliğini kazandı.

Edirne Çingene Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDÇİNKAY) adıyla kurulan dernek, Şubat 2006'da Roman Dernekleri Federasyonu'na üye derneklerin çoğunluğunun, Roman kelimesini Çingene kelimesine tercih etmesinden sonra isim değişikliğine giderek "Edirne Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği/EDROM" adını aldı. EDROM'da faaliyet gösteren Roman insan hakları aktivistleri, Türkiye'nin başka birçok şehrindeki Romanların aksine, toplumsal yaşamda çeşitli aşağılama anlamlarıyla kullanılan "Çingene" kelimesini gururla sahiplenmekten yanaydılar. Toplumsal önyargılarla mücadele etmek için, onlarla yüzleşmek gerektiğini savunan EDROM'lu aktivistler, aynı zamanda "Roman" kelimesini kendi toplumlarına yabancı ve kitabî buldukları için kendilerini "Çingene" olarak tanıtmayı seçmişti. Ancak, diğer Roman derneklerindeki yaygın eğilim, (yine "Çingene" kelimesinin toplumdaki algılarından duyulan rahatsızlık yüzünden) "Roman" kelimesini kullanmak olunca, çoğunluk kararına saygının bir ifadesi olarak dernek, ismini değiştirdi.

Dernek amacını, "Edirne'de yaşayan Romanların bir dernek çatısı altında bir araya gelmesi, sorunlarına çözüm yolları araması ve toplumda Romanlara yönelik önyargıların ortadan kaldırılması için çalışmak" olarak açıklıyor. EDROM, kamu idaresi, yerel yönetimler, diğer sivil toplum örgütleri ve meslek odalarıyla kurduğu yakın ilişki ve işbirliği ile Roman dernekleri içinde öncü bir rol üstleniyor. Kentteki Romanların temsilcisi olarak değerlendirilen dernek, aynı zamanda yürüttüğü Avrupa Birliği projeleri ve uluslararası platformlardaki temsil gücüyle, farklı bir örnek oluşturuyor.

EDROM'un kuruluşundan bu yana diğer Roman dernekleri, sivil toplum kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, kamu idaresi ve yerel yönetimlerle işbirliği içinde gerçekleştirdiği faaliyetlerinden bazıları şunlar:

- Ulaşılabilir Yaşam Derneği (UYD) ile birlikte düzenlenen I. Uluslararası Roman Sempozyumu. / 2005
- Toplum Gönüllüleri Vakfı, Valilik ve Edirne Belediyesi işbirliğiyle Edirne'de düzenlenen yoksul çocuklar için yaz kampı. / 2006
- Edirne Valiliği Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Edirne Belediyesi işbirliğiyle yapılan toplu nikâh şöleni. / 2006
- Edirne Valiliği Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Edirne Belediyesi işbirliğiyle yapılan toplu sünnet şöleni. / 2006

EDROM'un uluslararası kurum ve kuruluşlarla işbirliği içinde gerçekleştirilen proje ve faaliyetlerinden bazıları ise şöyle özetlenebilir:

- Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Center - ERRC) ve Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd) işbirliğiyle yürütülen "Türkiye'de Romanların Haklarının Geliştirilmesi" projesi / 2006 – 2008. EDROM, proje kapsamında düzenlenen kapasite geliştirme ve insan hakları eğitimlerine katılarak kurumsal kapasitesini güçlendirdi. Bu projenin saha araştırması kapsamında Diyarbakır'da yerleşik Dom gruplarını ziyaret ederek dernekleşmelerine destek oldu.
- EDROM, hYd ve ERRC ile ortaklaşa yürüttüğü projede kazandığı deneyimlerin de katkısıyla Sivil Toplum Geliştirme Merkezi'nin, Avrupa Birliği'nin finansal desteği ile yürüttüğü "Sivil Ağların Kurumsal Kapasitesinin Güçlendirilmesi Projesi"ne başvurdu. Başvuru teklifi kabul edilen EDROM, bu proje başlığı altında "Romanların Kültürü ve Hakları için EDROM'un Kurumsal Kapasitesinin Güçlendirilmesi" adlı çalışmayı yürüttü. Çalışma kapsamında düzenlenen eğitimlerle, Roman Dernekleri Federasyonu'na bağlı derneklerin kapasitelerinin geliştirilmesi hedeflendi. Toplantılarda Roman Dernekleri Federasyonu'nun 2010 yılına kadar öncelikleri belirlendi ve üç yıllık bir program hazırlandı. Ayrıca proje kapsamında Roman Dernekleri Federasyonu'nun web sitesinin oluşturulmasına başlandı; bu sitedeki danışmanlık hizmeti ile Roman derneklerinin hukuki problemlerine cevap bulması planlanıyor. Son olarak EDROM, "Roman Olmak" isimli kitapçığı bastırarak dağıtımını sağladı. / 2007
- Global Dialogue Institute tarafından açılan hibe kapsamında başarılı ve yoksul 17 Roman çocuğuna, eğitimlerini sürdürmeleri için burs imkânı sağladı. / 2007
- Avrupa Birliği, Bulgaristan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı kapsamında Roman Halk Müzikleriyle Sınırların Ötesinde Kültürel İşbirliği Projesi gerçekleştirdi. Proje kapsamında, Bulgaristan ve Türkiye'den seçilen müzisyenlerle yapılan atölye çalışmaları sonucunda Türkçe, Romanca ve Bulgarca oyun havalarının yer aldığı bir müzik CD'si hazırlanarak dağıtıldı. Proje, genç Roman müzisyenlerin tanıtımını yapmak ve çalışmalarının devamlılığını sağlamak için onları yüreklendirmeyi amaçlıyordu. / 2007

EDROM ayrıca, ulusal ve uluslararası nitelikte birçok toplantıya katkı sağladı, çeşitli kuruluşların Romanlar üzerine yürüttüğü araştırma ve çalışmalara destek oldu. Dernek, Edirneli Romanların hak ihlalleriyle karşılaştıklarında başvurdukları ilk adres haline geldi. Ayrıca EDROM, resmi kurumlarla yazışmak, yoksulluk belgesi düzenlemek, çocuklarını okula yazdırmak ya da iş bulmak gibi hayati taleplere de yanıt vermeye çalışıyor.

Roman dernekleri ve federasyonlaşma süreci

Romanların 2000'li yılların başında, esas olarak da 2003 yılında ilk olarak Samsun, İzmir ve Edirne'de başlayan dernekleşme hareketi, çok geçmeden Türkiye'nin başka şehirlerinde de yankı buldu. AB bütünleşme sürecinin desteklediği demokratik atmosfer, toplumsal hayatta ve medyada etnik meselelerin her zamankinden daha açıklıkla ve cesurca tartışılması yönündeki

eğilim, değişen mevzuatla birlikte dernek kurmanın geçmişe oranla kolaylaşması, uluslararası planda Türkiye Romanları üzerine yapılan çalışmaların daha görünür hale gelmesi, birbiri ardına pek çok Roman derneğinin kurulmasına zemin oluşturdu. İzmir ve Edirne'deki derneklerin, insan hakları camiasında ilgi ile karşılanması yeni örgütlenme girişimlerini yüreklendirdi, ayrıca kuruldukları yerlerde Roman derneklerinin yerel kamu otoriteleri tarafından "sahiplenilmesi" de örgütlenmeden duyulan endişenin çabuk aşılmasını sağladı.

Böylece Türkiye'nin birçok bölgesinde Roman dernekleri faaliyete geçmeye başladı. Son iki-üç yıllık süreçte, Edirne (Merkez, Lalapaşa, İpsala, Enez ve Keşan), Tekirdağ (Merkez, Muratlı ve Malkara), Kırklareli (Merkez ve Lüleburgaz), Balıkesir, İzmir (Merkez ve ilçeleri), Mersin (Merkez ve Ceyhan), Adana, Ankara, Bartın, Çanakkale (Merkez ve Evreşe), Aydın (Merkez, Söke ve Kuşadası), Samsun, Zonguldak, Manisa (Akhisar ve Salihli), Diyarbakır ve İstanbul'da yaşayan Romanlar, dayanışma ve yardımlaşma derneklerinde örgütlendi. Bugün Türkiye'nin 16 kentinde 40'ın üzerinde dernek kurulu; bunların dörtte üçü, diğerleri kadar etkin değil.

Derneklerin faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra; Şubat 2006'da, 11 Roman derneği, ortak bir çatı altında güçlerini birleştirmek ve etkili politikalar üretebilmek amacıyla, EDROM'un öncülüğünde Roman Dernekleri Federasyonu'nu (ROMDEF) oluşturdu. Sonradan katılan iki dernekle birlikte ROMDEF'in üye sayısı 13'e çıktı: Lüleburgaz Romanlar Derneği, Tekirdağ Muratlı Romanlar Derneği, Tekirdağ Malkara Romanlar Derneği, İzmir Çağdaş Romanlar Derneği, Mersin Romanlar Derneği, Adana Romanlar Derneği, Keşan Romanlar Derneği, Ankara Romanlar Derneği (Romankara), Bartın Romanlar Derneği, Lalapaşa Romanlar Derneği, Balıkesir İvrindi Romanlar Derneği, Kırklareli Romanlar Derneği, Edirne Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDROM). Federasyon Başkanı Erdinç Çekiç'in verdiği bilgiye göre federasyona bağlı derneklerin yaklaşık 5000'e yakın üyesi var.

Mayıs 2006'da, ROMDEF'e üye olmayan bazı dernekler tarafından oluşturulan ikinci Roman dernekleri federasyonu kuruldu: Anadolu Roman Dernekleri Federasyonu. Bu örgüt daha çok Ege Bölgesi'nde faaliyet gösteren Roman derneklerini bir araya getiriyor.

Roman derneklerinin henüz hayli deneyimsizken federasyonlaşmaya gitmesi, Roman aktivistler arasında eleştirilen bir konu... Üye derneklerin deneyimsizliği, kurumsallaşmalarını tamamlayamamış olmaları ve örgütsel kapasitelerinin derneği yaşatacak güce erişememiş olması, federasyondan ciddi bir beklenti içine girmelerine sebep oluyor. Federasyonun, üye derneklerin maddi desteği, deneyimi, bilgi birikimi ile yaşaması gerekirken, federasyon yönetim kurulunun hatta federasyon başkanının derneklere yardım etmesi bekleniyor. Federasyonlara üye derneklerin en büyük beklentisi, kurumlarını yaşatacak devamlı maddi kaynağın bulunması... Elbette federasyonların bu kadar genç dernekler tarafından oluşturulmasının en büyük nedeni de yine, derneklerin içinde bulunduğu maddi zorluklar ve etkili sonuçlar alabilecek faaliyet fikirlerini birlikte geliştirme ihtiyacı...

Roman dernekleri hangi alanlarda çalışıyor?

Türkiye'deki Roman dernekleri, Roman toplumunun barınma sorunlarına çözüm bulmaktan, mesleki eğitime, Roman kültürü ile ilgili çalışmalardan toplu sünnet ve nikâh törenleri tertip etmeye kadar pek çok farklı konuda faaliyet gösteriyor. Aslında bu kadar farklı alanda birden çalışma yürütmek Roman dernekleri için tercihten çok, bir zorunluluk... Roman toplumunun biriken sorunları, gün geçtikçe daralan sosyal devlet olanaklarından, tüm yoksul gruplar gibi Romanların da sınırlı oranlarda yararlanması ve Roman toplumundaki hak arama bilincinin zayıflığı, dernekleri geniş bir sorunlar yumağı ile baş başa bırakıyor. Bu nedenle birçok dernek ister istemez çok farklı alanlardaki sorunlarla başa çıkmaya gayret ediyor.

Radikal gazetesinin, Roman örgütleri ile ilgili bir haberinde EDROM Başkanı Erdinç Çekiç, öncelikli hedeflerinin, Edirne'de kurbağa ve salyangoz toplayıcılığı kooperatifi kurulması ve çöp toplayıcılığı işindekilerin daha sağlıklı bir ortamda çalışması olduğunu söyleyerek EDROM'un iki yıl içinde yaptığı işleri özetliyor: "23 kişiye iş bulundu, 16 çocuğa burs sağlandı, sekiz ev onarıldı, üç engelliye tekerlekli sandalye verildi, 60 çocuğa kitap yardımı yapıldı. Romanca bilen kalaycı, demirci ve hasırcılarla sözlü görüşmeler yapılarak 1050 kelimelik Roman sözlüğü oluşturuldu."³

EDROM'un tüzüğünde, derneğin hayli geniş bir çerçevede yer alan amaçları ve bu amaçları gerçekleştirmek için yapacağı çalışmalar şöyle özetleniyor:

- Çingene kültürünün araştırılması ve geliştirilmesi için bilimsel çalışmalar yapmak, hazırlanan rapor ve çalışma sonuçlarını ilgili kurumlara sunmak.
- Müzik, dans, tiyatro grupları oluşturmak, gösteriler hazırlayarak halka sunmak.
- Okuma-yazma bilmeyenler için kurslar açılmasını sağlamak.
- Üyelerin kültür ve sanat becerilerini geliştirerek, onlara düzenli gelir kazandıracak hale dönüştürmek.
- Toplumlar arasındaki ilişkileri geliştirmek; yararlı olan gelenek, örf ve adetleri korumak, geliştirmek üzere çalışmalar yapmak.
- Sağlanacak burs ve benzeri yardımlarla dernek üyelerinin çocuklarının eğitim düzeylerini yükseltmek; lokal, öğrenci yurtları ve okuma salonları açmak.
- Üyeler arasındaki yardımlaşma, birlik ve beraberlik duygularını geliştirmek.
- Toplumlar arasında sosyal barış anlayışını güçlendirmek.
- Sağlanacak bağışlarla ve oluşturulacak iş olanaklarıyla üyelerin ekonomik gelişimlerini sağlamak.
- Konferanslar, paneller, radyo ve televizyonlarda yapılacak eğitim konuşmalarıyla halkın eğitim düzeyini yükseltmek için katkıda bulunmak.
- Çingene toplumunun sorunlarının çözümü için ilgili kurum ve kuruluşlarla ilişki kurmak ve çözümler konusunda işbirliği yapmak.

³ İle Roman Olsun Ama Örgütlü Olsun, Radikal, 30 Haziran 2006.

- Kurulması düşünülen “İnsanca Yaşamak ve Yaşatmak İsteyenler Vakfı”na üye olmak.
- Mahalli üretim kaynaklarının insanlığın hizmetine sunulması, beceriye dayalı el sanatlarının geliştirilmesi amacıyla projeler hazırlamak.
- Üyeler arasında birlik ve beraberliği sağlamak, yardımlaşma ve dayanışma duygularını geliştirmek üzere; kır gezileri, sanatsal etkinlikler ve eğlenceler düzenlemek.
- Kermes, toplu sünnet ve sportif faaliyetleri teşvik etmek.
- Güzel sanatlar alanında yetenekli olanları teşvik amacıyla ödüllendirmek ve bu konuda kendilerini geliştirmelerine destek olmak.
- Çalışmaya muhtaç durumdaki üyelere iş olanakları yaratmak...

Gerçekten de Roman aktivistler, uçsuz bucaksız bir sorunlar denizinde somut başarılar kazanabilmek için gayret ediyorlar. Türkiye’deki Roman derneklerinin, üzerinde yoğunlaştıkları tipik faaliyet alanları birkaç başlıkta toplanabilir:

Barınma: Özellikle kentsel dönüşüm projeleri kapsamında evleri yıkılan Romanların daha sağlıklı ve güvenilir koşullarda yaşamalarını sağlamak için ilgili diğer insan hakları örgütleri, meslek odaları ve barolarla birlikte yürütülen çalışmalar; bilgilendirme faaliyetleri, hukuki dava yollarının denenmesi, kamu otoriteleri ile lobi çalışmaları... İstanbul Sulukule Romanlar Derneği, konuyla ilgili kurumlarla başarılı bir ortaklık oluşturarak, kentsel dönüşüm projesi kapsamında yer alan bölgelerindeki yıkımlar hakkında hukuki dava açma yoluna gitti. EDROM ve Mersin Romanlar Derneği gibi bazı Roman örgütleri, sağlıksız koşullarda yaşamaya çalışan Roman ailelerin barınma sorunlarına yerinde iyileştirme yoluyla çözüm bulmaya çalışıyorlar; bu girişimler henüz sonuçlanmamakla birlikte, derneklerin bu konunun takipçisi olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekici...

Eğitim: Roman dernekleri, evlerinden edilme ya da kimlik belgesine sahip olmamak sebebiyle okullara kayıt yaptıramayan Roman çocukların kayıt işlemleri için yardımcı olmak, ilgili başka STK’ların ortaklığıyla yoksul çocuklar için yaz kampları düzenlemek, Roman öğrenciler için burs sağlamak, eğitim gereçlerini temin etmek ve özellikle Romankara gibi gençlerin faal olduğu derneklerde Roman çocuklara ders vermek gibi faaliyetler yürütüyorlar... Diğer yandan, bir başka eğitim faaliyeti de, Roman derneklerinin kapasitelerinin artırılmasına yönelik olarak sürdürülüyor.

Sağlık: Bölgelerindeki Roman çocukları için toplu sünnet törenleri düzenlemek, birçok Roman derneğinin yaptığı çalışmaların başında geliyor. Ayrıca dernekler, Romanların ücretsiz sağlık hizmetine ulaşmalarını sağlamak için yoksulluk belgesi düzenlenmesi konusunda yardımcı oluyorlar. Mersin Romanlar Derneği’nin yürüttüğü uyuşturucu bağımlılığının önüne geçmeyi hedefleyen kampanya, bu alandaki ilginç örneklerden biri...

İstihdam ve mesleki eğitim: Meslek sahibi olmayan Romanlara yönelik mesleki eğitim kursları ve valiliklerin, belediyelerin, meslek ve ticaret odalarının desteğiyle işsiz gençlere iş bulunması.

Örneğin Mersin Romanlar Derneği'nin, bambu işleme kursu ile 40'a yakın Roman gencinin meslek sahibi olması sağlandı.

Kültürel çalışmalar, araştırma ve belgeleme: Türkiye'deki Roman toplumu ve kültürü üzerine ulusal ve uluslararası toplantılar, sempozyumlar ve yayınlar... EDROM ve başka birkaç derneğin daha Roman müziğinin tanıtımı ve geliştirilmesini hedefleyen çeşitli çalışmaları var.

Dayanışma ve yardımlaşma: Resmi nikâh yapamayan çiftlerin evlendirilmesi, kimlik kartı olmayan çocukların nüfusa kaydı, sosyal güvenlik belgelerinin temini gibi işler için resmi kurumlarla yazışma, yoksul aileler için erzak, kömür yardımının temini gibi dayanışma faaliyetleri yine Roman dernekleri tarafından yürütülüyor.

Hak ihlallerini takip etme ve hukuki mücadele: Son dönemde Romanların, hukuka duydukları inançsızlık ve otoriteye karşı geliştirdikleri çekingen tavrın yavaş yavaş kırıldığını gözlemlemek mümkün... İzmir Çağdaş Romanlar Derneği, 2007 yılının Nisan ayında, tanınmış bir sinema oyuncusu hakkında, kendisiyle yapılmış bir söyleşideki Romanları aşağılayan sözleri ("*Çingene'yi padişah yapmışlar önce tutmuş babasını kesmiş*") nedeniyle suç duyurusunda bulundu. Yine aynı dernekten aktivistler, Temmuz 2007'de gittikleri bir lokantaya etnik kökenleri nedeniyle alınmadıkları gerekçesiyle savcılığa başvuruda bulundu. Sulukule Romanlar Derneği de kentsel dönüşüm uygulamaları ile evlerinden edilen Romanların dava açmasına önyak oldu.

Roman dernekleri: Riskler ve olanaklar

Diğer sivil toplum örgütleri gibi Roman dernekleri de çalışmalarını sonuca götürmelerinin önünde büyük-küçük engeller oluşturan risklerle baş etmek ve çabalarını destekleyen olanakları doğru kullanmak zorunda... Bu risk ve olanakların tespiti, Roman aktivistlerin özverili çalışmalarının başarıya ulaşmasını ve Roman derneklerinin birbirini tamamlayan bir çaba içinde olmasını sağlayabilir.

Riskler:

Dernekleşme sürecinin, Roman hakları savunuculuğunun niteliksel gelişimi ile orantısız bir hızla gerçekleşmesi, Roman derneklerinin çabalarını ortaklaştırıp güç birliği yapmasının önüne geçiyor. Şu anda Türkiye'de 40'ın üzerinde dernek olmakla birlikte, neredeyse dördte biri faal durumda...

İki ayrı federasyonun yarattığı rekabetçi görünüm, Roman derneklerinin etkisini zayıflatıyor. Ayrıca federasyon üyesi dernekler, federasyon yönetim kurulundan ve hatta başkanından ekonomik problemlerinin çözümü konusunda yüksek bir beklenti içindeler...

Roman derneklerinin düzenli bir gelirinin olmaması, üye aidatlarını toplayamamaları ya da çoğu zaman aidatların miktarının derneği yaşatmaktan uzak olması, kurumsal devamlılığın

sağlanmasının önündeki en büyük engeli oluşturuyor. Derneklerin büyük bir kısmı bilgisayar, telefon, faks, internet bağlantısı gibi gerekli ekipmandan yoksun, kira ve idari giderlerini karşılamak konusunda sıkıntı içindeler. Bu açıdan durum, başka birçok dernekten farklı değil...

Roman aktivistlerin derneğin yönetim kurulu üyesi ya da başkanı olmayı fazlasıyla önemsemesi, yöneticiliğin dernek üyeleri üzerinde bir iktidar aracı olarak algılanmasına ve yöneticilerin sınırsız yetkileri olduğu yanılsamasının doğmasına sebep oluyor. Yine dernek yöneticiliğinin, siyasi hayata (yerel ya da ulusal seçimlerde aday olmak için) bir adım olarak değerlendirildiği gözleniyor. Bu da, kimi zaman derneklerin bağımsızlığına gölge düşüren bir zemin yaratabiliyor.

Derneklerin genel amaçlarını somut hedeflere dönüştürememesi, değerli çabaların başarıya ulaşmasını engellediği gibi, Roman aktivistlerin hak mücadelesine beslediği umudu da kırabiliyor. Nitekim pek çoğu, temel faaliyet alanlarının sınırını hayli geniş çizdiği için, gösterilen özverili çabalar sonuçsuz kalabiliyor. Elbette Roman toplumunun pek çok yaşamsal sorununun bulunması da Roman derneklerinin planlı bir çalışma tarzını benimseyebilmesinin önüne geçiyor.

Roman aktivistler arasında, mali destek veren kurumların Romanlarla ilgili her türden “proje”ye maddi destekte bulunduğu fikrinin çok yaygın olması, zaten ciddi bir yoksunluk içinde çalışmaya gayret eden Roman derneklerinin “proje” mitini destekliyor. Bu da derneklerin, gerçekleştirilmesi için mali desteğe ihtiyaç duyulmayan çalışmalar için bile fon beklentisine girmesine sebep oluyor.

Roman derneklerinin pek çoğu, yenilenen dernekler mevzuatını, halen yönetmelik ve tebliğler düzeyinde yapılan değişiklikleri takip edemedikleri ve hukuki hakları konusunda bilgili olmadıkları için, rutin dernek işlemlerini yürütmekte güçlük çekiyor. Romanlar, özellikle Anadolu kentlerinde yeni teşkilatlanılan il dernekler müdürlüklerinin yanlış uygulamaları ve yönlendirmeleri de eklenince, dernekler mevzuatını bilmemenin kendileri için can alıcı bir sorun olduğunu belirtiyorlar.

Roman dernekleri ve diğer insan hakları örgütleri arasındaki kopukluk, Roman aktivistlerin sivil toplum mücadelesi üzerine öğrenme sürecinin yavaş ilerlemesine neden oluyor. Oysa Roman derneklerinin Türkiye’deki sivil toplum camiası tarafından tanınması, Romanlara ilişkin kimi yerleşik önyargıların kırılması ve sorunlara ortak çözümlerin bulunması için iyi bir fırsat yaratabilir.

Roman derneklerine hâkim olan yüzeysel ama güçlü Türk milliyetçiliği, Roman toplumunun, ihlaller karşısında hatırı sayılır bir itiraz sergilemesinin önündeki en büyük engeli oluşturuyor. Özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi uluslararası mecralara başvurunun bir tür “vatan hainliği” gibi değerlendirilmesi, seyrek rastlanan bir durum değil... Giderek azalmakla birlikte

Roman aktivistler arasında, devlete karşı “yanlış” yapmamaya özen gösterme çabası, etkisini halen koruyor.

Özellikle Anadolu kentlerinde, yerel kamu otoritelerinin Roman derneklerini “himayesi altına alması”, yeterince ilgi ve destek bulmadıkları ilk zamanlarında derneklerin kendine güven duymasını kolaylaştırmakla birlikte hiyerarşik ilişkiyi körükleyerek, Roman inisiyatiflerinin kendi ayakları üzerinde durmasını ve otoriteye karşı geliştirdikleri ürkekliğin kırılmasını geciktiriyor.

Olanaklar:

Mali destek veren kurumlar, Roman toplumunun haklarının geliştirilmesi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi üzerine yapılan çalışmalara bütçe ayırmaya daha istekli görünüyor. Artık Roman toplumunun meseleleriyle ilgili insan hakları örgütlerinin yanı sıra, Roman derneklerinin kendi projeleri de destek bulabiliyor.

Özellikle büyük yerleşim bölgelerinde kentsel dönüşüm projelerine karşı yürütülen çalışmalarda, akademik çevrelerden, meslek örgütlerinden, diğer STK'lardan ve gençlerden gelen gönüllü desteğinin gün geçtikçe artması, Roman derneklerinin bu zorlu konuda daha yürekli bir mücadele içinde olmasına katkıda bulunuyor.

Medya, Romanlarla ilgili konuları hayli yüzeysel ve magazinelle tarzda ele almaya, en yaşamsal konularda bile Romanları “çalıcılıkla” özdeşleştirmeye devam etse de, Roman toplumunun sorunlarının gündeme getirilmesi için işlevsel bir mecra niteliğini taşıyor.

Uluslararası Roman örgütlerinin ortak projeler yürütmek ve Roman derneklerini desteklemek konusundaki eğilimi de Roman aktivistlerin öğrenme sürecini hızlandıran bir başka etken...

Üniversiteli Roman gençlerin varlığı, eğitilmiş üyelerle sahip olmayan Roman dernekleri için hayli önemli bir olanak... Roman dernekleri yöneticileri de çalışmalarında gençlere daha fazla yer vererek, bu fırsatı doğru değerlendirmeye çalışıyorlar.

Hukuka güvensizliğin zayıflaması: Yakın zamana dek Türkiye'deki Roman toplumu, ne uğradığı ayrımcılık uygulamalarına ne de kentsel dönüşüm projeleri adı altında yerinden edilme uygulamalarına karşı hukuki mercilere şikâyet ya da dava açma yoluna gitmemişti. Türkiyeli Romanlar, dava sürecini sürdürecektir maddi imkândan ve hukuki uzmanlık bilgisi desteğinden yoksun oldukları gibi ve bunlardan daha önemlisi, dava sonucunda kendileri lehine bir karar çıkacağından ümitsizdi. Ancak, son dönemde Romanların hukuka duydukları inançsızlık ve otoriteye karşı geliştirdikleri çekingen tavrın yavaş yavaş kırıldığını gözlemlemek mümkün...

Son dönemde, Roman derneklerinde çalışan aktivistlerin, sivil toplum etiği, farklı kültürlerle ve bakış açılarına karşı hoşgörü ve empati gibi önemli değerler kazanmaya başladığı ve insan hakları,

hukukun üstünlüğü gibi kilit kavramlar hakkında resmi söylemin milliyetçi tonundan uzak yeni bir demokratik çerçeve geliştirmeye gayret ettikleri gözlenmektedir.

Proje çerçevesinde Roman derneklerinin katılımıyla yapılan insan hakları eğitimi, İzmir, Ocak 2007

Proje çerçevesinde yapılan insan hakları eğitimi, İstanbul, Kasım 2006

Roman dernekleri için kapasite geliştirme eğitimi, Mersin, Kasım 2006

STK'lar için savunuculuk eğitimi, İzmir, Mayıs 2007

Roman Hakları Hareketinde EDROM Deneyimi

Türkiye’de Roman hakları hareketinin gelişimi ve Edirne Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği/Edirne Roman Derneği’nin (EDROM) bu süreçteki deneyimleri üzerine EDROM Başkanı Erdinç Çekiç ile görüşme...¹

EDROM Başkanı Erdinç Çekiç. Fotoğraf: Tolga Korkut.

Edirne’deki ilk Roman derneği olan EDÇİNKAY² nasıl kuruldu?

2004 yılının Mart ayında yedi kişinin bir araya gelmesiyle kuruldu, o zamanki oluşumun içinde biz yoktuk, kurucu başkan Fikri Ocak’tı. Aynı yılın Haziran ayında genel kurul yapıldı. Bu genel kurulda benim başkanlık yaptığım yönetim kurulu göreve geldi, o zamandan bu yana bu görevi sürdürüyoruz. EDÇİNKAY, bir Roman dans grubu oluşturulabilir mi düşüncesiyle kurulmuş bir dernek. Fakat ilk genel kuruluyla birlikte politikalarına daha toplumsal bir bakış açısı getirdi, en azından sorunları gündeme getiren bir kurum olması için çaba gösterdik.

İlk dönemlerde hangi çalışma alanlarına yoğunlaştınız?

Hayli deneyimsiz olduğumuz ilk günlerde, Türkiye’de bir ilk olan “Çingene Hakları Sempozyumu”nu yaptık; ilk çalışması oydu EDÇİNKAY’ın. Kendi geleneğiyle, tabanıyla daha barışmamış, Çingene toplumuna kendini anlatamamış bir haldeyken bu işi yaptı. Ama olumlu sonuçlar da doğurdu, en azından bugün işbirliği yaptığı kurumlarla tanışmasına vesile oldu ve Türkiye’de böyle bir yapının varlığını duyurmuş oldu bu sempozyum...

Kurulduğu ilk dönemlerde EDÇİNKAY olan derneğin ismi sonradan EDROM olarak değiştirildi, nedenini açıklar mısınız?

Derneğin adı 2005 yılının sonuna kadar EDÇİNKAY’dı. 2006 yılında EDÇİNKAY, Romanların hızla örgütlendiği o süreçte diğer kentlerdeki derneklerin “Roman” adıyla kurulmasından dolayı, tüzüğünde değişiklik yaparak adını “Roman” olarak değiştirdi. Derneklerin Roman’ı tercih etmesinin sebebi, elbette “Çingene” sözcüğünün Türkiye toplumunda yüklendiği olumsuz anlamlar ve Romanlara karşı geliştirilen önyargılar...

¹ Bu görüşme, Ebru Uzpeder tarafından 15 Ocak 2008’de yapıldı.

² Edirne Çingene Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.

Şu anda dernek ne tür projeler, faaliyetler yürütüyor?

Bugün EDROM her alanda faaliyet gösteriyor gibi görünse de, esasen soruna yönelik çalışmalar yürütüyor. Eğitim, müzik, gıda yardımı, Roman hakları ve ihlal vakaları üzerine çok çeşitli sorun alanlarında faaliyet gösteriyoruz. Bir Roman'ın kolaylıkla erişemediği bir resmi kurumla yazışmalarına da yardım ediyoruz, Başbakan'la görüşüp Roman toplumunun sorunlarını da dile getiriyoruz.

Senin de bildiğin gibi Türkiye'de dernekler mevzuatı son üç-dört yıllık süreçte bir hayli değişiklikle uğradı. Sence dernekler mevzuatının Romanların hızlı dernekleşmesine katkısı nedir?

Evet, dernekler mevzuatının da olumlu katkısıyla birçok Roman derneği kuruldu son yıllarda. Bu derneklerin ciddi bir zorlukla karşılaştığını sanmıyorum. Yani dernekler, yasaları ne kadar biliyorsa, o kadar az zorluk çekiyorlar. Ama dernek yöneticilerinin yasa ve yönetmelikleri yeteri kadar bilmediği de, bir gerçek!

İl dernekler müdürlüklerinin ve belediyeler gibi diğer kamu otoritelerinin Roman derneklerine yaklaşımı nasıl?

Edirne'de ilk kurulduğumuz aylarda değil ama dernek faaliyetlerine hız verdiğimiz andan itibaren, belediye, valilik gibi kurumlardan çok destek gördük, onlarla hep yakın ilişkiler kurduk. Emniyet Müdürlüğü'nden bile destek aldık; derneğimizin eğitim odasını Edirne Emniyet Müdürlüğü'nün fonuyla yaptık mesela...

Peki, siyasi partilerin yaklaşımı nasıl oldu?

Biz siyasi partilerle çok yakın ilişki kurmadık, buna rağmen iktidar partisinin milletvekilleri ve bakanlarıyla, Romanların çeşitli sorunlarını görüşmek için bir araya geldiğimiz oldu. Ancak siyasi anlamda partilere uzak durmaya çalıştık.

Türkiye'de bugün faaliyette bulunan Roman derneklerinin sayısı ve etkisi üzerine ne söyleyebilirsin?

Şu anda 40'ın üzerinde dernek var, ama Roman toplumu içinde etkili ve istikrarlı çalışmalar yürüten dernek sayısı 8-10 tanedir. Olumsuz yaklaşmak istemiyorum ama Romanlar hızla dernekleşmelerine rağmen aynı oranda etkili faaliyet yürütemiyorlar.

Romanların böylesine hızlı bir şekilde dernekleşmesini neye bağlıyorsun?

Birincisi, şu sıralardaki dernekleşme çabası, şimdiye kadar bu konuda hiçbir şey yapılmamasının etkisiyle bir anda görünür oldu. İkincisi, az önce söylediğim gibi AB fonlarının etkisiyle ciddi bir yaygınlık kazandı. Bir yandan bazı kuruluşlar Romanlar üzerinden proje yürütmeye başlarken, diğer yandan siyasiler Romanları örgütlü hale getirmenin kendilerine daha fazla oy kazandıracağını fark ettiler. Bu gelişmelerin de Romanların dernekleşmesine katkıda bulunduğuna inanıyorum.

Hangi çalışmalar yürütülüyor Roman derneklerinde?

Örneğin Mersin Romanlar Derneği'nde mesleki eğitim kursları yapıldı ve 40'a yakın Roman meslek sahibi yapıldı. Lüleburgaz'daki arkadaşlar, sosyal yardımlaşma üzerine ve bilhassa resmi nikâh yapamayan Roman çiftlerin evlendirilmesi için çalışıyorlar. Muratlı Romanlar Derneği barınma konusunda epey ilerledi; örneğin dernek kendi kendine arsa satın alıp konut yapabilecek projeler üretiyor. Ankara'daki Roman derneği (adı Romankara), diğerlerinden farklı olarak, Ankaralı Roman gençleri bir araya getirerek birbirlerini tanımalarını sağlayacak bir proje üzerinde çalışıyor. Böyle, elle tutulur üç-beş çalışmamız var... Biz EDROM olarak da, derneğe gelen her türlü talebe yanıt vermeye, her türlü sorunu çözmeye çalışıyoruz. Bu konuda üzerimizde çok ciddi bir sorumluluk hissediyoruz. Geçenlerde, su motorundan araba yapan bizim vatandaşlardan birine araba çarpmış, bunun motoruna el koymuşlar, kadıncağz ağlayıp duruyor. Bize başvurdu, biz gidip resmi makamlardan araştırdık; motorun trafik müdürlüğünde kaydı olduğunu öğrendik, biz konuyu anlatıp motorun sahibinin yoksulluğunu belgeleyince, trafik cezası bile ödmeden motoruna kavuştu... Bu insanın çoluk çocuğundan daha fazla değer verdiği motorunu geri aldığına duyduğu mutluluk, bizi de çok sevindiriyor. Romanların, arkalarında birilerinin olduğunu hissetmesi, "bizim derneğimiz var" diyebilmesi bizim için çok önemli... Bunlar dışında, EDROM olarak insan hakları eğitimleri, sempozyumlar düzenliyor, uluslararası Roman toplantılarına katılıyoruz, Avrupa'daki Romanların geleceğine dair fikir üretmeye çalışıyoruz.

Dernekler iki farklı federasyonun çatısı altında bir araya geldi, neden iki ayrı Roman dernekleri federasyonu var Türkiye'de?

Evet, amaç, niyet aynı olmasına rağmen farklı federasyonlar kuruldu. Ancak bunlar elbette demokratik oluşumlar, sivil toplum inisiyatifleri... Demek ki bazı dernekler bizim oluşturduğumuz federasyonun izlediği çiziyi, uygulamalarını beğenmiyorlar ki, başka bir federasyon kurma yoluna gittiler. Kendi federasyonumuzu tekel gibi görmek istemem, bütün Roman arkadaşlarımız elinden geleni yapmak için bu işin içine girebilir. Ama burada bazı siyasi, ekonomik beklentilerin de olduğuna inanıyorum, çünkü Romanlarla ilgili her türden kuruma Avrupa'dan mali desteğin geldiği yönünde bir inanış var.

Federasyonların Roman derneklerine olumlu ve olumsuz katkıları neler oldu?

Federasyon, Romanların birbirleriyle ilişki kurdukları en ciddi platform... EDROM'un deneyimlerini burada diğer derneklerle paylaşma imkânını buluyoruz. Hem başarıları hem de hataları konuşuyoruz, böylece aynı hataları tekrar yapmamaya çalışıyoruz. Bir de tabii, Romanların sesinin daha gür çıkmasını sağlayan bir araç. En önemli olumsuz yanı ise, federasyonun erken sayılabilecek bir zamanda, henüz dernekler kurumsallaşmadan oluşturulmasıydı. Federasyonu oluşturan dernekler, kendi kendine yetecek kaynaklara ve deneyime sahip olmadıkları için, eksiklerini federasyon yönetiminin gidermesini bekliyorlar. Beklentileri karşılanmayınca, bu onları demoralize ediyor, federasyonun derneklere hizmet için kurulmadığını anlatmaya çalışıyoruz. Süreç içinde bundan kaynaklanan sorunları da açacağımıza inanıyorum.

Roman derneklerinin en çok karşılaştıkları sorunlar neler?

Önemli sorunlarının başında, kuruldukları aşamada belirli bir politikaları olmaması geliyor. Dernek kurucuları, derneğin vizyonu, misyonu ya da iki yıllık süreçte ne tür bir faaliyet planları olması gerektiği konusunda fikir sahibi değiller. Bence en büyük problem bu... İkinci büyük sorun, derneğin ekonomik yükünün birkaç kişinin üzerine yüklenmesi... Çoğu kez bu durumda, derneğin kirası, idari giderleri için finans bulunamaz hale gelince dernek de işlevini yitiriyor. Toplumumuzda ekonomik gücü olan Romanların derneklere destek vermemesi, kendilerini ısrarla bu işin dışında tutması Roman aktivistleri epey zor durumda bırakıyor. Herhalde kendilerini Romanlarla özdeşleştirmekten sakınıyorlar, oysa toplumsal kabul görmüş insanların destek olması, derneğin sağlıklı bir yapıya kavuşması, o bölgede tanınması, diğer kurumlarla etkili bir ilişki kurması açısından çok yararlı olabilirdi.

Sence Roman dernekleri, Roman toplumunun yaşadığı sorunların çözümüne katkıda bulunabiliyorlar mı?

Roman dernekleri henüz çok kısa bir geçmişe sahip; çözüm bulmak noktasında değiller. Dernekler, sorunların ortaya çıkarılması için çalışmaya gayret ediyorlar. Mesela biz EDROM olarak geçen bir yıllık süreç içinde çocuklara eğitim bursu verdik. Bu elbette eğitim sorununun çözümü sayılmaz ama en azından çözüm yolunda adım atmaya çalışıyoruz. Bu bir yıllık süreçte 10 kişiye iş bulduk, bu şekilde çözümün çok küçük bir bölümüne katkıda bulunuyoruz ama şimdilik elimizden gelen bu...

Avrupa'daki Roman hareketi ile ne tür ilişkiler kurdunuz şimdiye dek?

Şu an EDROM olarak ERGO (European Roma Grassroots Organisation) ve ERIO'ya (The European Roma Information Office), Türkiye Roman Dernekleri Federasyonu olarak da ERTF'ye (European Roma and Travellers Forum) üyeyiz.

Türkiye'deki diğer sivil toplum örgütleri ile Roman örgütlerinin ilişkisini nasıl değerlendiriyorsun? Eleştirel bir yorum getirebilir misin?

EDROM açısından değerlendirdiğimizde, biz bu konuda çok şanslıyız; Romanların meseleleri üzerine çalışan insan hakları örgütleriyle daha önceden tanışmanın, işbirliği yapmanın getirdiği bir avantaja sahibiz. Bu avantajı bugüne kadar çok doğru bir şekilde kullandık. Ama diğer kurumların bu derece avantajlı, başarılı olamadığını düşünüyorum; kendi bölgelerinde belediyelerle işbirliği yapmalarına rağmen, sivil toplum örgütleriyle ilişkilerinde çok başarılı değiller.

Eleştirel bir bakış açısı getirecek olursam, o güne kadar Romanların meseleleri üzerine çalışmayan bir insan hakları örgütünün, birdenbire bu konuda çalışma yapmaya niyetlenmesini çok manidar bulduğumu söylemem gerekir... Ancak çalışma alanı itibarıyla, bu konularda zaten faaliyet gösteren bir dernekse, bilgi ve deneyimini Roman örgütleriyle paylaşmasına saygı duymak lazım... Bu türden insan hakları örgütleriyle işbirliği imkânlarını hep değerlendirmeye çalışıyoruz.

Türkiye’de Roman toplumu hukuk yoluyla bir ilerleme yaşanabileceğine dair ciddi bir güvensizlik içinde. Nasıl aşılacak bu sorun?

En önemlisi Romanlar, hukukun nasıl bir araç olduğunun farkında değiller. Romanların, eşit anayasal haklarının olduğunu, hukukun herkes için olduğunu bilmeleri gerekiyor, bunu aşmamız lazım. Yani “ben kim oluyorum da devlete hesap soruyorum” mantığıyla ilerleyemeyeceğimiz ortada.

Roman toplumunun katmerleşmiş bazı sorunlarının olduğu ve hak ihlallerine uğradıkları konusunda Türkiye toplumunun zihninde çok kısmi de olsa bir değişiklik yaşandı. Ben bu değişimde Roman derneklerinin çok payı olduğunu düşünüyorum. Ne dersin?

Kesinlikle... Roman dernekleri, sorunun varlığını ortaya koyma açısından bir işe yarıyor, sadece birçok Roman derneğinin kurulmuş olması bile bazı sorunların varlığına işaret ediyor. Medya da çok daha fazla Romanlarla ilgileniyor. Ama mesela biz dernek olarak ciddi bir televizyon programına katıldık, dört saatlik programın üç saatinde, Çingene mi, Roman mı demek gerektiğini tartıştık, geri kalan bir saatinde de dans ettik. Bu değil elbette Romanların sorunlarını tartışmak...

10 yıl sonra, Roman toplumu ve Roman dernekleri açısından nasıl bir Türkiye hayal ediyorsun?

10 yıl, biraz benim tahayyülümü aşıyor. Ama şuna inanıyorum; eğer Roman dernekleri bugünkü ivmeleri ile ilerlerse, bundan daha etkili ve güvenilir bir konuma gelemezler. Ama sorunları biraz daha doğru bir yaklaşımla ele alırlarsa, belki üç-beş sene sonra yüzde otuzu hükümetin, diğer STK’ların veya toplumun gözünde daha güvenilir, sözü dinlenir, işbirliğine açık kurumlar olurlar. Bugün biz sorunlarımızı anlatmayı beceremezsek, sorunların yasalar çerçevesinde çözülmesini sağlayamazsak, Avrupa Birliği sürecini de doğru değerlendiremeyiz.

Türkiye’de Romanlar ve Milliyetçilik

Sinan Gökçen, Sezin Öney

Türkiye’deki Romanlar, “Türk” olmaktan duydukları gururu açıkça ortaya koymalarına ve Türk milliyetçiliğini desteklemelerine karşın, yüksek düzeyde ayrımcılığa maruz kalıyor. Türkiye Romanlarının, Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa’daki Roman topluluklarına benzer şekilde tecrit edilen yerleşim alanlarıyla sınırlandırılmamaları, Türkiye devletinin sunduğu vatandaşlık haklarından eşit biçimde yararlandıkları anlamına gelmiyor. Toplumun çoğunluğu tarafından Romanlara atfedilen ve Romanların en hafifinden, “hercai”, “tasasız”, “dans-müzik-çiçek” üçgeninde “günlük yaşayan”, “yüzeysel”, ya da daha da ileri gidilerek “suçlu” ve “ahlaksız” insanlar olduğuna ilişkin basmakalıp fikirler, medya aracılığıyla da sürekli tekrarlanıyor. Türk toplumundaki Romanlara yönelik genel algı, onları sosyal hiyerarşinin en altına yerleştiriyor.

Toplumun genelinin, Türkiye’deki Romanlara ilişkin önyargısal kanaatlerin ötesinde pek az bilgisi bulunuyor. Yıllar içinde etnik veriler resmi olarak toplanmamış ve resmi devlet politikası, “Lozan azınlıkları”¹ haricindeki azınlıkların varlığını reddetmiştir. “Türk kimliği” ne asimile olmamış ya da asimile edilememiş gruplarla devlet arasındaki geleneksel olarak gergin ilişkiler, bu grupların çoğunu, kendilerine özgü kültürel kökenlerini saklamaya, hatta tamamen inkâr etmeye zorlamıştır. Kaldı ki, Türkiye’deki etnik grupların hemen hemen hiçbiri, kendilerini “azınlık” olarak değerlendirmez. Türkiye’deki en yüksek nüfusa sahip azınlık olan Kürtler arasında dahi, azınlık kavramının, toplumdaki statülerini küçülten bir durum olduğu inancı ve Kürtlerin, Türk toplumuna paralel başka bir çoğunluk olarak tanınması gerektiği iddiası, güçlü yandaşlara sahiptir. “Azınlık” kavramı, hem devlet hem de bazı azınlıklar tarafından küçümsenen bir statü

¹ Birinci Dünya Savaşı ertesinde imzalanan 1923 tarihli Lozan Antlaşması’nda adı geçenler (Rum ve Ermeni Ortodoksları ile Yahudiler) dışında azınlık bulunmadığı, Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi tanımında mevcuttur. Aslında, Lozan Antlaşması’nın metninde özellikle herhangi bir etnik/ulusal köken zikredilmemiştir. Aksine, tek gönderme gayrimüslimlere yapılmıştır. Buna rağmen, devlet söylemine göre, Türkiye’deki Ortodoks Süryaniler, Katolik Keldaniler, Bahaîler ve Yezidiler gibi diğer gayrimüslim gruplar, azınlık olarak kabul edilmemektedir. Lozan Antlaşması’nın tam metni için bkz: <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=249>

biçiminde algılanınca, azınlık haklarına ilişkin evrensel esasların tanınması konusunda pek az ilerleme kaydedilmiştir. Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin bir sonucu olarak başlayan ve sözde "çığır açan" hukuki reformlar bile, yasama ve uygulama alanlarında ancak mütevazı sayılabilecek bir iyileşme süreci sağlamıştır.

Bu durumda, Türkiye'deki Romanların kendilerini Müslüman Sünni inancına sahip Türkler olarak görme ve azınlık olarak kimliklerini açıkça dile getirmekten sakınma eğilimleri şaşırtıcı değildir. Dışlanmış azınlıkların, çoğunluğun bir parçası olabilme yönündeki özlemleri anlaşılabilir ve tarihsel açıdan da tanıdık bir durumdur. Tüm bu engelleyici faktörlere karşın, son yıllarda etnik kimlikler eskisine oranla çok daha fazla konuşulur hale geldi. Avrupa Birliği'nin finansal ve politik desteği, Türkiye'nin 2000'li yıllardaki sivil toplum çalışmalarını besleyen ve daha önce hiç olmadığı kadar dinamik ve etkili oluşlarına yardım eden en temel etkenlerdendir. AB üyelik sürecinden önce, Türkiye'nin sosyal dokusunun en temel özelliklerinden biri olan etnik ve dini çeşitliliğe ilişkin olarak, Kürtlerin haklarının savunulması haricinde (bu da ciddi biçimde bastırılmaya çalışılmıştır), dişe dokunur tartışmalar çok da yapılmamıştır. "Roman meselesi"nin diğer etnik kimlik sorunları arasından sıyrılarak ön plana çıkması da ancak son yıllarda gerçekleşebildi. Roman topluluklarına odaklanan son dönem çalışmaları ve hak aramaya yönelik faaliyetler, Romanlar ile ilgili veri toplanmasına hız kazandırmış ve bu grubun Türkiye'de içinde bulunduğu olumsuz koşullara ilişkin akademi, entelektüel ve medya çevrelerindeki ilgiyi, insan hakları aktivizmini artırmıştır.

Ayrıca Romanların bizzat kendi haklarını savunmaya yönelik etkinliklere girişmesi ve kendi topluluklarının doğasına ilişkin çalışmalar yapması, Türkiye için bir ilk niteliğindedir... Türkiye'de 2000'li yılların ortalarında yeşeren Roman hakları hareketi ve Roman araştırmaları sahası, kamusal olarak farkındalık yaratacak ve Romanlara ilişkin basmakalıp kanaatleri sarsacak bir potansiyele sahiptir. Böylesi bir taban hareketinin önemi, günümüz Türkiye'sinde birkaç müzisyen dışında "başarılı" Roman figürünün neredeyse yok denecek kadar az olduğu da akıldan bulundurulursa daha iyi anlaşılabilir. Toplumun "başarılı" Romanlara sahip olamamasının nedeni, sadece Romanların içinde bulunduğu yoksulluk koşulları ve karşılaştıkları diğer engeller nedeniyle önemli konumlara gelememeleri değil, aynı zamanda aradan sıyrılıp başarılı olan Romanların da alanlarında muvaffak olduktan sonra, toplumdaki dışlanma korkusuyla etnik kökenlerini gizleme ihtiyacı duymalarıdır.

Türk milliyetçiliği ve ırk kavramı

Kemalist söylemin temeli sayılan milliyetçilik, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin politik ve sosyal gündeminde ön planda olmuştur. Cumhuriyet'in esas amacı "muasır medeniyetler seviyesine ulaşacak" ve sonunda o seviyeyi de aşacak bir ulus-devlet meydana getirmektir. Cumhuriyet'in bu gayesi, Türkleri, bir parçası olmayı hak ettikleri yüksek medeniyetler seviyesine çıkararak milli gururu artırmak istemesi bakımından açıkça milliyetçiydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi otoritenin zayıflaması ve ilk olarak 1820'lerde Rumlar arasında ulusçuluk akımının yayılması ile birlikte, 19. ve erken 20. yüzyılda ardı ardına gerçekleşen savaşlar ve 1920'lerdeki mübadeleler gibi gelişmeler sonucunda, önce Osmanlı İmparatorluğu, ardından da Türkiye Cumhuriyeti, giderek daha az etnik köken ve dinsel inanç topluluğundan oluşan ve "tek renkli" bir toplum haline geldi. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok dinli, çok etnili mirası Cumhuriyetçi ulus-devlet tarafından bilinçli bir şekilde reddedildi. Özellikle 1920'lerin sonunda, yeni bir devlet yaratmanın doğurduğu ilk kargaşa atlatılınca, Kemalist ideoloji, dozu artan ölçüde otoriter, ırksal ayrımcılığı şiar edinen ve daha milliyetçi eğilimler sergileyen görüşleri benimsemiştir.² 1931'deki Türk Tarih Tezi görüşü, Kemalist ideolojinin ırka dayalı ayrımcılıkları öne süren bir tavra yöneldiğinin önemli bir örneğidir. Tez, "Türklerin diğer ırklarla karışmasına rağmen", Türk dili sayesinde diğer "safkan" niteliklerinin yanı sıra, kendi kültürlerini ve "en kutsal mirasları olan Türk aklını" korumalarını sağladığını öne sürer.³

Cumhurbaşkanı Atatürk ve manevi kızı tarihçi Afet İnan, Türklüğün temellerinin siyaset, dil, anayurt, ırk ve köken, tarihi ve ahlaki akrabalıkta olduğunu öngörmüştür. Irk olarak Türk soyundan gelmek, Türklüğün temel taşları arasında ilk şart olarak gösterilmese de, yeni Cumhuriyetçi toplumun bir parçası olabilmek için vazgeçilmez bir etmen olarak kabul edilmiştir. Askerî okullar ve Maden Tetkik ve Arama Kurumu gibi devlet kurumları da, öğrenci ve çalışanların kabulü için Türk ırkından olmayı bir ön koşul saymıştır.⁴

İlk dönem Cumhuriyetçi seçkinlerin, hangi ölçüde ırkçılığın sularında kulaç attıkları halen akademik bir tartışma konusudur. Cumhuriyet'in kurucularının, aslında birbirlerinden epey farklı olan kişisel niyetlerini inceden inceye karşılaştırmadan kabaca bir bakışla, muhtemelen Avrupa'dan esen sert faşist rüzgârlardan etkilenerek, nispeten "ılımlı" sosyal Darwinist fikirlerin ve emperyalist üstünlük tezlerinin etkisi altında kalarak, ayrımcı fikirleri sahiplendikleri söylenebilir.⁵

Batılılaşmayı esas amaçlarından biri olarak belirleyen Kemalist Türk milliyetçiliğinin, diğer yandan da, kendisine has bir ideoloji geliştirme özlemine ve Batı'ya karşı duyulan derin şüphelere sahip olması dikkat çekicidir. Türklerin ırksal üstünlüğüne yapılan vurgu, Türkiye'nin diğer devletler arasındaki egemenliğini kanıtlama hedefiyle, ulusal ideolojinin bir parçası haline getirilmişti ve Batı'daki bazı kesimler arasında popüler olan kavramlara öykünmenin bir sonucuydu.

² Göktürk, Eren Deniz (Tol). 2002. "1919–1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri.", içinde: Tanıl Bora (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim.

³ Ersanlı, Büşra. 1992. *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929–1937)*. İstanbul: Afa Yayınları.

⁴ Ünder, Hasan. 2002. "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi", içinde: Tanıl Bora (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim.

⁵ Aynı kaynakta.

İrkçi ideolojiler ve Romanlar

Türk toplumu, farklılıklara karşı yüksek ölçüde toleranslı olması, zor durumdaki kişilere toplumca el uzatması ve ırkçılıktan uzak durmasıyla daima iftihar etmiştir. Ancak, elbette ki somut gerçeklik bu pembe tablodan epey farklıdır. Ülke genelinde sık sık etnik ve dini gerginlik örnekleri yaşanmış, zor durumdaki kişiler ayrımcılığa maruz kalmış ve ırkçı demagoglar ülke gündemini bolca işgal etmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Kürtlere yönelik tedirginlik, temel sıkıntı nedenlerinden biri olmuştur. Benzer biçimde, ülkede kalan Ermeniler ve Rumlara da potansiyel vatan haini gözüyle bakılmıştır. Karşılaştıkları etnik-dini baskılar, birçok Ermeni ve Rum vatandaşın ülkeyi terk etmesine neden olmuştur. Baskılar sonucu Kürtler, asimile olmaya zorlanmıştır. Ulusal eğitim sistemi ve zorunlu askerlik, azınlıklara Türk kimliğini benimsetmeyi amaçlayan eğitim sürecinin temel taşlarını oluşturmuştur. Bununla birlikte, çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı bölgelerin ekonomik yoksunluğu, bu eğitim sisteminin etkisini azaltmıştır. Devletin, Türkçeyi zorla esas konuşma dili haline getirme yolundaki baskılarına rağmen, kız çocuklarının okula gönderilmeyerek eğitimsiz bırakılması gibi geleneksel uygulamalar, Kürtçenin anadil olarak muhafaza edilmesine katkıda bulunmuştur. Dahası, Kürt milliyetçiliği 19. yüzyıl sonlarından beri süregelen bir harekettir. Ayrıca, Osmanlı döneminde Kürtler, siyasi güce sahip bir grup konumundadır. Kürtlere göre daha kentleşmiş ve güçlü bir milli kimliğe sıkıca bağlı olmayan Romanlar için, erken Cumhuriyet dönemindeki temel farklılık kaynağı, adadilleri ve kültürel yapılarıdır. Diğer etnik gruplarla karşılaştırdıklarında, siyasi bir harekete ya da sağlam cemaat bağlarına sahip olmadıkları için, Romanların 1920'lerin sonunda yaşanan güçlü asimilasyoncu baskılara karşı direnecek kuvvetleri azdı.

Genel olarak Romanlar, milliyetçi taleplere karşı çıkmadıkları için devlet tarafından sorun arz eden bir etnik grup olarak görülmemişlerdir. Ancak 1920'ler ve 1930'larda, Romanların sınırdışı ya da asimile edilmesi gerektiğine inanan siyasi yorumcular ortaya çıkmıştır. Onlardan biri olan Nihal Atsız, "Çingeneler Hindistan'a geri gönderilmeli" ya da bu mümkün değilse, en doğuda bulunan il olan Hakkâri'ye yerleştirilmeli ve burada "gerçek insanlar haline getirilmeli" diye yazmıştır.⁶ Atsız, "Çingene sorunu"ndan, "parmak basılması gereken bir iç yara" olarak söz etmiştir.⁷ Ona göre, "Çingeneleri Türkleştirmek ve aramıza (Türklerin arasına) dâhil etmek ve Türk kanının saflığını bozmak cinayet demektir."⁸ Atsız, Türklerin anayurdu olan Anadolu'nun, ancak etnik temizlikle "aşağı" ırklardan arındırılabilceğine inanmaktaydı. Diğer bir aşırı milliyetçi ideolog olan Reha Oğuz Türkkan, melez kana sahip üç yaşın altındaki çocukların idam edilmesi gerektiğini öğütlemiştir.⁹

⁶ Atsız, Nihal. 1992. Makaleler 3. İstanbul: Baysan Basım ve Yayın.

⁷ Atsız, Nihal. 1997. Makaleler I-IV. İstanbul: İrfan Yayınevi

⁸ Arslan, Emre. 2002. "Türkiye'de İrkçilik", Tanıl Bora (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim. Bkz. Bakırezer, Güven. 2002. "Nihal Atsız", Tanıl Bora (ed.), içinde: *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim.

⁹ Ertekin, Orhangazi. 2002. "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları", içinde: Tanıl Bora (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim.

Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki aşırı Türk milliyetçilerinin temel iddiası, Türk milli birliğini sağlamak ve ırk üstünlüğüne ilişkin söylemlerle milli gururu arttırmaktı. Atatürk, bu görüşleri asla resmi biçimde desteklememiştir ancak Türk ırkının üstünlüğü fikrini yakın bulduğu olmuştur. 1930'ların, aşırı Türk milliyetçiliğinin ve ırkçı söylemlerin hızla boy attığı bir dönem olmasının asıl nedeni de budur.

Artan aşırı sağ ideoloji hevesi, sonunda İnönü döneminde devletin tepki vermesiyle sonuçlandı. 1944'te, Atsız dâhil olmak üzere Türk milliyetçileri arasındaki en aktif isimler tutuklandı ve Askeri Mahkeme'ye çıkarıldı. Bu kişiler bir yıl kadar hapiste kaldı ve 1945'te serbest bırakıldı. 1950'lerde Türkiye, SSCB'ye karşı ABD'nin müttefiki haline geldi. O zamanın aşırı Türk milliyetçilerinin komünizme ciddi muhalefeti, onları devlet için gelecek on yıllarda elzem sayılan bir "araç" haline getirdi. Aşırı milliyetçiler, Soğuk Savaş'ın sonu geldikten sonra da Türkiye siyasi hayatının önemli bir parçası olmayı sürdürdü ve Türk toplumu içinde sağlam bir yandaş tabanıyla göze çarpan bir profil oluşturdular. Bununla beraber, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin kimi zaman zor bir seyir izlediği 2000'li yıllarda, kitlesel destek bakımından aşırı Türk milliyetçiliği de, parlak bir dönem yaşadı.

Çağdaş Türk milliyetçiliği ve Romanlar

Türkiye'de sivil toplum alanı, AB'ye giriş sürecinin başlamasıyla mali ve siyasi açıdan önemli ölçüde canlılık kazandı. Ancak 2000'li yılların ortasında bir milliyetçi "karşı saldırı" hamlesinin başlamasıyla, bu sürecin getirdiği liberal atmosferin nefesi kesildi. AB üyeliği, Cumhuriyet'in temellerini olumlu yönde sarsan büyük bir değişim hamlesidir ancak, Türkiye'de AB ideallerine erişebilmek için ne kadar temel bir değişikliğin gerektiğini pek az kişi gerçekten idrak edebildi. Şunu da belirtmek gerekir ki; üzerinde mutabakata varılan tüm noktalara rağmen Türkiye'nin üyeliğine yeşil ışık yakmakta isteksiz davranan bazı AB üyeleri, Ankara'ya bu zor yolda hiç de yardımcı olmadı. Dış ve iç bir dizi sebep, Türkiye'nin değişime hazır olduğunu ve yakın yıllarda gelecek AB üyeliğine ilişkin gün saydığını öngören bir iyimserliği alıp götürdü ve milliyetçi söylemlerin esip gürlediği bir siyasi ve sosyal ortam yarattı.

2008'de Türkiye'deki azınlık haklarının kamuoyu önünde tartışılabilmesi, 2000'lerin başında daha rahat yapılabilen tartışmalara kıyasla, çok daha güç hale geldi. İnsan haklarını yaygınlaştırmaya çalışan sivil toplum örgütü üyelerini linç etme teşebbüsleri, değerli bir gazeteci ve insan hakları savunucusu olan Hrant Dink'in öldürülmesi, Hıristiyan rahiplere ve misyonerlere düzenlenen suikastlar, Kürt siyasi çevreleri ile "Türkler" arasındaki tartışmalarda tansiyonun yükselmesi, 2007'deki "Cumhuriyet mitingleri" gibi toplumsal olaylarda çok sayıda insanın milliyetçi ifadeleri sahiplenmesi ve basının aşırı şoven tavrı, 2000'lerin başından ortasına kadar nispeten liberal olan atmosferi zehirledi.

Türkiye'deki Roman hakları hareketinin, kuvvetli milliyetçi rüzgârlara rağmen kendine 2005'ten sonra gelişecek bir alan açabilmesi ilginç bir paradokstur. Bu çelişkili durum, aslında, "umut"

nedeni olmalıdır. Eğer Türkiye’de ciddi biçimde dışlanmış Romanlar düzinelerce dernek kurabiliyor, basın ilgisini çekmeye başlıyor ve sesini, milliyetçi söylemlerin doruk noktasına ulaştığı zamanlarda taleplerini dile getirmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni ziyaret edebilecek kadar gür çıkarabiliyorsa, o halde iyimserliğe yer var demektir. Ancak Türkiye’deki Romanların, aktivizmelerini, ne azınlık haklarına ne de diğer kimlik temelli çabalara bağlamamaları dikkat çekicidir. Romanların ana hedefleri, sosyoekonomik statülerini iyileştirmek ve “eşit vatandaşlar” haline gelmek gibi görünüyor. Ayrıca, Türkiye’deki Romanlar hiçbir şekilde milliyetçi rüzgârlara karşı gelmeye teşebbüs de etmemişlerdir. Bu durumların getirdiği bir zırha sahip oldukları varsayılsa bile, Türkiye’deki insan hakları aktivizminde dikkat çekici bir rol oynamaya başlamaları önemlidir.

“Türkçü Toplumcu Budun Derneği Davası,”¹⁰ Türkiye’de AB sürecinin sözü edilen ikili doğasının göstergesi niteliğindedir. Bir yanda, ırkçı propaganda yapan aşırı milliyetçi bir grup söz konusudur, diğer taraftaysa, ırkçılığa karşı mücadele veren ve ırkçılık karşıtı davalarda hukuki süreci işletmeye gayret eden insan hakları savunucuları. Ancak, aşırı milliyetçi propagandaların, marjinal sayılabilecek internet siteleri ve yayın organları yoluyla olduğu kadar, yaygın medyaya mensup gazeteler, radyo ve TV kanalları tarafından da devamlı yansıtılması, hayli ciddi boyuttadır. Yahudi karşıtı, ırkçı ve milliyetçi söylemler içeren, kurgu ve kurgu olmayan çalışmaların bolluğu endişe vericidir. Aile hayatı üzerine tartışmalar ve yemek pişirme bilgilerini konu alan ve çalışmayan izleyicilere yönelik olarak sabah saatlerinde yayınlanan TV programlarında, Hitler’e övgülerle karşılaşmak dahi mümkündür. 2005–2007 döneminde, çoğunlukla dolaylı veya dolaysız olarak milliyetçi perspektiflerden bakan ve çeşitli azınlıklara (çoğunlukla Yahudi, Ermeni ve Kürtlere) karşı nefret söylemlerinde bulunan kitaplar en çok satan listelerinin ilk sıralarında yer almıştır. İnternette basit bir aramayla, ırkçı söylemlere birçok web sitesinde, bloglarda, forumlarda bol miktarda rastlamak mümkündür.

Romanlar, Türkiye’deki aşırı-milliyetçi ve ırkçı grupların ilk hedefleri arasında yer almıyor. Bunun esas nedeni, Kürt sorununun, can yakıcı sonuçlarıyla diğer tüm etnik temelli konuların önüne geçmesidir. Kürtler ırkçı propagandaların esas hedefiyken, Romanlar, zaman zaman bazı aşırı milliyetçiler tarafından Kürtlerle ilişkilendiriliyor. Örneğin, bazı internet siteleri Kürt ve Romanlara saldırı çağrısında bulunarak onları “eşit derecede aşağı gruplar” olarak damgalıyor.

Günümüzde Türk milliyetçiliği yükselen bir eğilim ve tüm büyük siyasi partiler milliyetçi söylemi değişen oranlarda kullanıyor. A&G Araştırma tarafından yürütülen bir ankete göre halkın yüzde 50,1’i milliyetçiliğin yükselişte olduğunu düşünüyor.¹¹ Elbette, Türk insanının milliyetçi tepkileri, Türk milliyetçiliğine ilişkin toplumsal algıdan bile daha önemli. Örneğin, ankete katılanların yüzde 81,6’sı Hrant Dink’in milliyetçi nefret sonucu bir cinayete kurban gitmesinin ertesinde, cenazesinde ve onu anma toplantılarında kullanılan “Hepimiz Ermeni'yiz”

¹⁰ Bu davayla ilgili ayrıntılı bilgiyi kitabın saha araştırması bölümünde, 101. sayfada bulabilirsiniz.

¹¹ A&G Araştırma, “Milliyetçilik Yükseliyor”, Milliyet Gazetesi, 12 Mart 2007.

sloganını yanlış bulduğunu belirtiyor. Aynı zamanda, katılımcıların yüzde 37'si, Türkiye'nin AB üyeliği yolunda karşılaştığı zorluklar ve 2007'deki aşırı milliyetçi ideolojik söylemler ileri sürülerek işlenen cinayetler gibi güncel olayların, "milliyetçi tepkilerini güçlendirdiğini" söylüyor. Başka bir anket, halkın yüzde 52,2'sinin Türkiye'den toprak satın alan yabancılardan rahatsızlık duyduğunu gösteriyor. Benzer biçimde, halkın yüzde 52'si AB'nin "Türkiye'yi parçalamak" amacını güttüğüne inanıyor.

Böylesi örnekler, milliyetçiliğin, halkın Türkiye'deki sosyopolitik gelişmelere ilişkin tutumunu belirleyecek güce sahip olduğunu gösteriyor. İnsan hakları savunucularının ve Türkiye'deki insan hakları projelerini destekleyen yabancı kaynakların, Türkiye'nin bütünlüğüne ilişkin olumsuz planlar yaptıkları gerekçesiyle suçlanmaları özellikle üzücü. Şimdiye dek bu eğilim, Türkiye'deki Roman hakları hareketini etkilemedi. Ancak genel olarak insan hakları savunuculuğu mekanizmasının, milliyetçi baskılara yoğun şekilde maruz kaldığını söylemek mümkündür. Sözlü ve yazılı tehditler, fiziksel saldırılar, yerel insan hakları hareketlerinin manevra alanını kısıtlıyor ve insan hakları savunucularının aleyhine açılan davaların belgelediği gibi hukuksal ve otoriter baskılar, en azından aşırı zaman kaybına yol açıyor. Doğal olarak, böyle bir ortamda Türkiye'deki insan hakları savunucuları, insan hakları mücadelesine duydukları inanç ve heyecanlarını canlı tutmakta zorlanıyor. Bu vesileyle, sivil toplum alanında kurumsallaşma ve profesyonelleşme sürecinin halen başlangıç aşamasında olması nedeniyle, Türkiye'de insan hakları mücadelesinde kişisel inanç ve merakın, halen sivil aktivizmin arkasındaki tek temel itici güç olduğunun altının da çizilmesi gerekiyor.

Sonuç

Günümüzde, Türkiye'deki Roman hakları hareketi, azınlık hakları yerine eşit vatandaşlık mücadelesi biçiminde sürdürülüyor. Hakkını mahkemede arayan ya da haklarını savunmak için kampanyalar yürüten birçok Roman aktivisti, "kendilerinin devlete karşı olmadıklarını, yalnızca adalet istediklerini" vurgulama ihtiyacı hissediyor. "İnsan hakları", halen Türkiye'deki Romanların pek çoğu için yabancı bir kavram ve bu terimi kullanırken rahat değiller, çünkü insan hakları mücadelesini, kendilerini bir parçası saydıkları devletin çıkarlarına muhalefet olarak görme eğilimindedir. Roman hakları aktivizmi Türkiye'de henüz emekleme aşamasındayken, "AB ile diğer yabancı kurumların insan haklarını kullanarak Türkiye'nin istikrarını bozmayı hedefledikleri" yönündeki milliyetçi propagandanın, hak savunuculuğunu zor ve ürkütücü hale getirmesi talihsiz bir gelişme. Türkiye'deki milliyetçi dalga henüz Roman hakları mücadelesindeki ivmeyi boğacak kadar güçlü değilse de, zaten önünde maddi imkânsızlıklar, insan hakları bilinci eksikliği gibi engeller bulunan Roman hareketinin gelişim sürecini daha da zorlaştırıyor ve aynı zamanda azınlık haklarına ilişkin hayati sosyal tartışmaların başlamasını geciktiriyor.

Türkiye’deki Çingene Toplumu ve Çingene Kimliği Üzerine Bir Yazın Taraması

Melike Karlıdağ, Adrian Marsh

Türkiye’deki Çingene toplulukları ve Çingene kimliği ile ilgili araştırmalar hakkında gerçekleştirilen bu çalışmanın iki amacı bulunuyor. Bunlardan ilki, Türkiye’deki Çingene topluluklarına ilişkin bugüne kadar (özellikle yabancı araştırmacılar tarafından) yapılan araştırmalara göz atarak bunları değerlendirmek ve bu çalışmaları eleştirel bir bakış açısıyla incelemek. İkinci amaç ise, Türkiye’deki farklı Çingene gruplarının (Rom, Dom, Lom ve Göçebeler olarak tanımlananlar) ortak bir etnik yapı özelliği taşımadığı ve diğer kültürlerin içinde asimile olduğu algısına karşı bir tez ileri sürmek. Diğer yandan bu çalışmanın bir başka amacı da, Eriksen ve Mayall’ın “ötekinin karşısında yer alan benlik” ve “sosyal olarak inşa edilmiş kültür” teorilerinin ışığında, hâkim toplum tarafından onlara dayatılan imajla bağlantılı olarak, Çingenelerin kendilerine yönelik benlik algılarının ana hatlarını çizmektir.¹

Etnik köken ve kimlik

“Etnik köken, kendilerini kültürel olarak minimum düzeyde etkileşimde buldukları diğer grupların üyelerinden farklı gören özneler arasındaki sosyal ilişkinin bir yönüdür.”²

Türkiye’deki Çingene etnik kimliği ve bunun, grup kimliği veya kimlikleri bağlamında, Çingenelerin kendileri için ne anlama geldiğine ilişkin bir gözlemde bulunmadan önce, etnik köken kavramına ilişkin birkaç yoruma kısaca göz atmak yerinde olur. Grup aidiyetinin doğası üzerine fikirler geliştiren ilk sosyologlardan biri olan Max Weber, etnik köken kavramını

¹ Thomas Eriksen (2002), *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, [İkinci basım] Chippenham, İngiltere, Pluto Press.

David Mayall (2004), *Gypsy Identities, 1500-2000: From Egyptians and Moon-men to the Ethnic Romany*, Londra, Routledge.

² Eriksen. *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, s. 12.

tanımlarken, bu kavramın biyolojik farklılıklara dayandırılmasının şart olmadığını, etnik kökenin aynı zamanda geleneklere, ortak geçmişe ve “yaşam biçimi”ne bağlılığı da içerdiğine işaret eder.³ Bu bağlamda etnik köken, sabit bir durumu değil, kendinin ve ötekilerin kimliklerini, bazı özelliklerini esas alarak veya farklılığın bileşenlerini kullanarak tanımlamaya ilişkin bir kategoriye temsil etmektedir. Bu özellik ya da etmenler, en başta siyasi birtakım çıkarlar elde etmek ve sosyal statüde yükselmek gibi hedeflere ulaşmak için, somut sosyal tavırlarla ifade edilebilmekte veya yönlendirilebilmektedir.⁴ Weber’in etnik köken anlayışı, etnik özdeşleşme ve siyasi topluluklar arasındaki bağların, belli başlı kültürel özelliklerin, başkalarınınca önemli veya önemsiz addedilmelerinden bağımsız olarak, grubun kapalı bir birim yaratma veya toparlama eğiliminin temelini oluşturacak şekilde vurgulanmasına yol açtığını ifade eder.⁵ Etnik köken kavramının, “ırkçı” klişelerle belirlenmeksizin, insanların sosyal davranışlarını biçimlendiren bir etken olarak tanımlanması, Weber’in sosyal sınıf anlayışına da açıkça uygunluk göstermektedir. Etnik köken ve sınıfsal statü arasındaki karşılıklı etkileşim, kavramı daha da yerine oturtmaktadır; zira kişisel özdeşleştirme ortak soy, kültür, dil, din ve göç anılarına ek olarak, sömürgeleştirme, fethedilme ve zapt edilmeye dair tarihi deneyimlere de dayandırılabilir. Bu bağlamda, farklılığın diğerleri tarafından nitelenen dış göstergeleri, bireyler ve gruplar arasında farklı ilişkilerin oluşmasına yol açar ve “beyaz Avrupalı”, “kara Afrikalı” gibi daha genel üst-kimliklerin, “Roman” ve “İbo”⁶ gibi mikro-kimliklerin üzerinde baskın olarak yer almasına neden olabilir. Dolayısıyla, Weber’e göre etnik köken ve kimlik, çok katmanlı ve bağlamsaldır.

Thomas Hylland Eriksen, *ben* veya *benlik* olarak tanımlayabileceğimiz kavramı açıklarken, etnik köken ve kimliğin önemini vurgular. *Ötekini* tanımlarken, otomatik olarak kendimizi de onun karşısında tanımlarız. Eriksen, birçok etnik kökenin bulunduğu bir toplumda, etnik grupların çoğunlukla sosyal sınıflara göre hiyerarşik olarak sıralandığını belirtmiştir.⁷ Bu da, etnik bir gruba bağlı olmak, bireylerin, sahip oldukları veya öteki gruplarca sahip oldukları düşünülen kültürel öğelere göre sosyal sınıflara tasnif edilmesi anlamına gelir; bu sınıflandırma Eriksen tarafından “sosyal olarak tasdik edilen kültürel farklılıklara” dayandırılmaktadır, “gerçek olanlara” değil.⁸

Eriksen’in etnik kökene ilişkin ortaya attığı diğer ilginç fikirler, stereotip haline getirme ve gruplar arasındaki ilişkilerin standartlaştırılması ile ilgilidir. Gruplara yakıştırılan imajlar, insanların sorgulamadan uyguladığı belli sabit davranış biçimlerinin oluşturulmasına neden olur.⁹ Diğer bir

³ Montserrat Guibernau, John Rex (2005) “Introduction”, M. Guibernau and J. Rex [ed.], *The Ethnicity Reader-Nationalism, Multiculturalism and Migration*, Oxford: Marston Book Services Ltd., s. 2-3.

⁴ Max Weber (1978), *Economy and Society*, Berkeley, University of California Press, s. 388.

⁵ Aynı kaynakta, s. 388.

⁶ Nijerya’nın güneyinde yaşayan yerli gruptan kişilere verilen bir isim.

⁷ Eriksen. *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, s. 6-8.

⁸ Thomas Eriksen (2001), “Ethnic Identity, National Identity and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences”, Richard Ashmore, Lee Jussim ve David Wilder [ed.] *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction*, Oxford, Oxford University Press, s. 42-70.

⁹ Eriksen (2002), aynı kaynakta, s. 23.

deyişle, bir insanın belli bir etnik grubun üyesi olarak sınıflandırılması, diğer grupların üyelerinin çoğu zaman o kişiye, dâhil olduğu grubun “doğası” ile ilgili önyargılar ve inançlarla yaklaşmasına neden olacaktır.

David Mayall’ın “Çingene etnik kökeni” üzerine fikirleri

Mayall, Fredrik Barth’ın etnik köken ve kültürün, etkileşim ve grup oluşturma yollarıyla, kişisel çıkar ve pratik ihtiyaçlar nedeniyle sosyal olarak oluştuğu fikirlerini, Çingener ile diğer kültürler arasında bir kıyaslama yapmak için kullanır.¹⁰ Etnik kimlik, akışkan, değişebilir ve dış etkenlere bağımlı bir niteliğe sahip olarak alınmıştır; bu anlayış, kimliği önceden belirlenmiş, sabit bir değişmez olarak kabul eden “primordiyalizmin” esaslarına taban tabana zıttır.¹¹ Kimliğin değişime açık olduğu yolundaki tanımlama, Çingenerin yaşamlarını sürdürmek için sosyal esnekliğe sahip, pratik ihtiyaçlar ve dış etkenlerin yönlendirmesiyle farklı toplumlara uyum sağlama yetisi taşıyan topluluklar olmasının, salt kendilerine has bir özellik olmadığı ve diğer tüm kültürlerde de gözlendiğine işaret etmektedir. Çingene etnik kimliği ve kültürü, benzeri hayatta kalma teknikleri benimseyen diğer kültürler kadar esnekliğe açıktır. Çingener ve diğer etnik gruplar arasındaki temel fark, birçok diğer etnik grubun belli bir toprak üzerinde bir *mitos* [kamusal bir kitle kültürü aracılığıyla ifade edilen ortak mitler ve inanılan tarihi hatıralar] yoluyla hak iddia etmesidir ve bu da, milliyetçiliğin temel taşlarından biridir. Anthony D. Smith, etnik bir grubu tanımlarken, şu kıstasları esas alan bir tanımlama yapmayı önerir; “Ortak bir soydan geldiği söylenen, ortak hatıralar ve ortak bir kültürün etmenlerini paylaşan, belli bir toprağa bağlılığı olan ve belli bir ölçüde dayanışma içinde olan adı konulmuş bir insan topluluğu [...]”¹²

Bu kavram ve anlayış, Çingenerin etnik bir kökeni olmadığı ve sadece diğer kültürlerle asimile oldukları iddialarını, ortak soy ve paylaşılan tarihi hatıralara gönderme yaparak ve Çingenerin belli bir toprağa bağlı bir “ulus” olduğuna atıfta bulunarak da çürütmektedir. Bu görüş, Dünya Roman Kongresi’nde ilan edilen, Romanların Prag 2000 Deklarasyonu’nun, Romanları “topraksız bir millet” olarak telaffuz eden anlayışının da temelini oluşturur; bu, etnik kökeni, kimlik söylemleri içinde genelde sadece ulus-devletlerle sınırlı kalan tanımlama biçimleriyle betimleme çabasıdır.¹³ Çingenerin etnik kökenlerini inkâr etmek, onların dışlanmışlıklarını pekiştirmekte ve azınlık olarak haklarını yok etmektedir. Mayall, Çingenerin sadece sosyal ve

¹⁰ Mayall (2004), aynı kaynakta, s. 194, 196, 199.

¹¹ Reed Coughlan ve Jack Eller, (1993), “The Poverty of Primordialism: The Demystification of Ethnic Attachments”, *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 10, no. 2, (Nisan), s. 183-202.

¹² Anthony Smith (1996), “Culture Community and Territory: The Politics of Ethnicity and Nationalism”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs, 1944-)*, Cilt. 72, No. 3 “Ethnicity and International Relations” (Temmuz), s. 445-58.

¹³ Thomas Acton ve Iлона Klimova (2001), “The International Romani Union: an East European Answer to West European Questions?”, Will Guy, *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe*, Hatfield, University of Hertfordshire Press, s. 157-219.

siyasi bakımdan dışlanan bir etnik grup olmakla kalmadığını,¹⁴ akademide etnik köken üzerine yapılan çalışmaların kapsamına da, “[bu] kavramın kötü şekilde tanımlanmış bir yapıya sahip olmasından ötürü [...]” çoğunlukla alınmadıklarını kaydetmektedir.¹⁵ Mayall, grup olmayı sağlayan bazı ihtimalleri sayarken, “toplum genelinden görülen karşıtlık ve düşmanlığa gösterilen bir tepkiyi” de zikreder.¹⁶ Bu düşünce, Çingenerin toplumun genelinden gördükleri düşmanlığın, Çingenerin grup oluşturmaya ve bir aidiyet ve birlik hissi içine girmelerine uygun bir ortam yarattığı yönündedir. Buna ek olarak, devlet de, grupların oluşmasında etkili bir özne olarak sayılmıştır. “[...] Devlet, hem tarihi açıdan, hem de günümüzde, grupların tanımlanması ve sınırların oluşturulmasında, baskı altına alınacak ve baskıdan korunacak insanların belirlenmesinde rol oynamaktadır. Devlet, suç teşkil eden davranışları tanımlarken, bir yandan da suçluların kim olduğunu tanımlamaktadır.”¹⁷ Diğer bir deyişle devlet, vatandaşları arasında sadece eşitsizliği beslemekle kalmayıp, aynı zamanda bazı seçilmiş grupların itibarını sarsarak, ayrımcılığın da yolunu açmaktadır.

Devlet, toplumun geneli önünde bir örnek oluşturarak, bazı vatandaşlarını diğerlerinden daha az kayda değer saymakta ve bazı grupların ayrımcılığa uğramasını haklı gösteren bir tablo çizmektedir. Böylece kamusal bir politika çerçevesinde olmasa bile, dezavantajlı topluluklara yönelik algıları, sürekli olarak biçimlendirmektedir. Mayall’ın çalışması, parçalara derinlemesine bir şekilde eğilen bir yöntem izleyerek, neden Çingenerin etnik bir grup olarak kabul edilmesi gerektiğini anlatır. Bunu da, “ırk” (sunduğu tezlerle bu kavramı reddetmektedir)¹⁸ ve etnik köken kavramlarının tarihi gelişimini karşılaştırarak ve etnik köken kavramının, “bu topluluğa ilişkin akademik ve diğer alanlardaki yazılarda en sık kullanılan yaklaşım”¹⁹ olarak adlandırdığı, Çingeneri farklı bir etnik topluluk olarak gören primordiyal kimlikle bağlantılarını sorgulayarak gerçekleştirir.²⁰ Mayall, bu yaklaşımlara ilişkin sürekli değişen ve dönüşen tanımlamaların hakkını vermeden geçmez; hatta etnik köken konusunda sürekli olarak müzakere edilen ve tekrar müzakereye açılan bir bakış açısını benimsemenin, Çingeneri tanımlamak yolunda “çoğul kimliklerin [...] temel etmenlerinden biri” olduğunu da savunur.²¹ Aynı şekilde, *tüm* etnik ve milli kimlikler genelde tartışmalı, yapılandırılmış ve bir çerçeveye oturtulmuş durumdadır; bu çerçeveleme süreci de, mitler, tahayyül edilen geçmişler, icat edilen gelenekler, sınırların inşası ve ortak özellikler yoluyla gerçekleştirilir.²² Roman çalışmaları üzerine yapılan akademik incelemeler ve Romanlara yönelik siyasi aktivizm alanlarında, bahsedilen çerçeveleme

¹⁴ Mayall, aynı kaynakta, s. 188.

¹⁵ Aynı kaynakta, s. 189.

¹⁶ Aynı kaynakta, s. 235.

¹⁷ Aynı kaynakta, s. 196.

¹⁸ Aynı kaynakta, s. 189-92.

¹⁹ Aynı kaynakta s. 189.

²⁰ Aynı kaynakta s. 219.

²¹ Aynı kaynakta s. 237-43.

²² Adrian Marsh ve Elin Strand (2006), “Introduction”, A. Marsh ve E. Strand, *Gypsies and the Problem of Identities: Contextual, Constructed and Contested*, İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsü, Transactions 17, İstanbul ve Londra, I. B. Tauris, s. 11-26.

süreçlerinin, etnik kökenin geçerliliğini zedelediğine ilişkin inanç yaygındır. Etnik kökenin inşa edilen değil, zaten var olan bir veri olduğu düşüncesi, kimliklerin oluşum, gelişim ve değişim süreci, bu kimliklerin diğer gruplarla tarihi bağları ve ilişkileri, tartışmalar, çatışmalar ve münakaşaların merkezinde yer alır. Oysa Mayall'a göre, "kendini tanımlamanın değişkenliği, [...] mitik ve mistik bir temel bütünü aranması ya da savunulması uğruna basitçe göz ardı edilmemesi veya kenara itilmemesi gereken [bir sorun teşkil etmektedir.]"²³

"Etnik Çingene'nin İnşası"²⁴ adlı bölümde Mayall, (çoğu Çingene kökenli olmayan) yorumcuların, Çingene etnik kökenini tanımlamak için kullandığı temel öğeleri sorgular: Köken orijinlerine ilişkin anlatılar, dil, akrabalık, soy, kültürel farklılaşma ve "gacolar" (Çingene olmayanlar) tarafından eziyete uğrama gibi.²⁵ Roman kökeninin doğasını tartışırken Mayall, "Etnik Çingene'nin, grubun kendisi mi, grubun dışındakiler tarafından mı tanımlandığı" sorusunu ortaya atar.²⁶ Yazar, Çingene etnik kimliğinin kültürel olarak durağan ve değişmez olduğunu öne süren primordiyalist yaklaşımı eleştirir. Çingeneler ve Çingene olmayanlar arasındaki etkileşimin dinamik bir doğası olduğunu, buna ek olarak hayatta kalıp uyum sağlama konusunda yaratıcılık ve Çingene toplulukları arasındaki kimliklerin çokluğunun, bu etkileşim sürecinin birer parçası olması gerektiğini ve tüm bu çıkarımların "etnik Roman" kavramını zayıflatır veya inkâr eder nitelikte olmadığını öne sürmüştür.²⁷

Türkiye'deki Çingenelerin etnik kökeni

Yukarıda aktarılan düşüncelerin, Türkiye'deki Çingene etnik kökenine ilişkin bu çalışmayla ilgili olmasının birkaç sebebi vardır. Öncelikle, etnik gruplara mensup üyeler arasında kan bağı olması gerektiği yolunda bir şart bulunmadığı ve etnik kökenin biyolojik olarak sınırlar içine alınamadığı²⁸ sonucundan hareketle, Türkiye'deki çok çeşitli Çingene topluluklarının bir etnik grup olarak kabul edilebileceğini söyleyebiliriz. Bu çıkarım, aşağıdaki gözlemlere dayanır:

İlk olarak, bu topraklarda yaşayan etnik gruplar, homojen topluluklar halinde değil, birbirleriyle iç içe geçmiş şekilde yaşadıklarından ve birbirlerinden etkilendiklerinden ama aynı zamanda düşünüldüğü kadar ortak özellikleri bulduğundan, Türkiye'deki kültürler arasında kesin çizgiler çizmek çok zordur. Kültürün dinamik olduğu ve asla sabit kalmadığı tezine dayanarak, bütün kimliklerin sürekli olarak kendilerini yeniden yapılandırdıklarını ve birbirlerini yeniden keşfettiklerini ileri sürebiliriz. Böylece, Çingenelerin yani Rom, Dom ve Lomların, akraba etnik gruplar olarak sınıflandırılabilirliği ve bir dereceye kadar, kimliklerinin belli yönlerini ve aynı deneyimleri paylaştıkları söylenebilir.

²³ Mayall, aynı kaynakta s. 245.

²⁴ Aynı kaynakta, s. 219-51.

²⁵ Aynı kaynakta, s. 219.

²⁶ Aynı kaynakta, s. 233.

²⁷ Aynı kaynakta, s. 234-5.

²⁸ Aynı kaynakta, s. 5.

İkinci olarak, ortak adetleri paylaşma ve belirli bir yaşam tarzına bağlılık şeklinde ifade edilen Weberci etnik köken tanımı doğrultusunda düşünüldüğünde, “Çingene” olarak tanımlanan kişiler arasında ortak adetler ve ortak deneyim (kendilerini çevreleyen çoğunluktaki toplulukların onlara yüklediği stereotipler de dâhil olmak üzere) örnekleri bulunmaktadır ve yaşam tarzlarında da yakınlıklar söz konusudur. Çingene gruplarının, Türkiye’nin neresinde yaşadıkları, hangi çoğunluk kültürünün hâkimiyeti altında oldukları ya da göçebe veya yerleşik bir yaşam sürdürdükleri verilerinden bağımsız bir şekilde, kültürel bir ortaklığın mevcut olduğu söylenebilir. Bu ortak yaşam şeklinin doğrudan sonuçlarından biri, Çingenelerin maruz kaldıkları yoksulluk ve uğradıkları ayrımcılıktır.

Çingene kimliği ve “öteki”

Etnik gruplar ve sosyal sınıf arasındaki bağlantı ve buna bağlı olarak, “benliğe karşı öteki” savlarında Eriksen ile hemfikir olur ve bu tezleri Türkiye’deki Çingene topluluklarına uyarlıysak, bunların büyük bölümünün, Çingenelerin Türkiye toplumunda karşı karşıya olduğu fiili duruma uyduğunu fark ederiz. Çingenelerin, tartışmasız olarak Türkiye’deki toplumsal ve ekonomik hiyerarşinin en alt tabakasında yer aldıkları ve ezilenlerin ezilene pozisyonundan kurtulamadıkları gerçeği, bu tezlerin Türkiye’deki somut örneklerinden biridir. Ancak, dini kimlik gibi diğer faktörlerden kaynaklanan ve Eriksen’in savları ile çelişebilen gerçekler de bulunmaktadır.

Avrupa’daki Çingene topluluklarının aksine Türkiye’deki Çingeneler, milliyetçiler tarafından Türklüğün ulusal bütünlüğünü tehdit eden unsurlar gibi görülme, hedef alınma ve taciz edilme korkusuyla Çingeneliği bir etnik kimlik olarak sahiplenmek, hatta Dom, Lom veya Rom kimliklerini açık etmek konusunda daha tereddütlü davranırlar. Bu nedenle, maruz kaldıkları kamusal ayrımcılığı ve duydukları rahatsızlıkları ortaya koyma konusunda da isteksizdirler ve genellikle uğradıkları adaletsizlikleri inkâr etme yolunu seçerler. Türkiye vatandaşı bir Çingene genellikle, bir “alt kimlik” haline gelen Romanlığından önce, Müslüman-Türk kimliğine vurgu yapar. Elin Strand, “Romanlar and Ethno-Religious Identity in Turkey: A Comparative Perspective” (Romanlar ve Türkiye’deki Etnik-Dinsel Kimlik: Karşılaştırmalı Bir Perspektif) adlı makalesinde, Türkiye’deki Romanların “birden fazla kimliği etkinleştirme seçeneğine” sahip olduklarını ileri sürer. Strand, Türk’ü, Kürt’ü ve Çingene’yi, farklılıklarına rağmen ibadet esnasında eşit bireyler olarak aynı camide bir araya getiren, kapsayıcı ve etnik sınırların ötesine geçen bir din olarak İslam’ın karakteristik özelliklerinin, birçok Türk Çingene’ye cazip geldiği görüşündedir.²⁹ Strand, “Türkiye’deki Romanlar ve Avrupa’daki Romanlar arasındaki önemli farkın burada yattığına inanıyorum. Müslüman bir Roman kendisini, bir yabancı (Hıristiyan) gibi ‘Roman’ olarak tanımlamaktansa, “gaco” olmalarına rağmen, daha çok ‘Müslüman Türk’ olarak tanımlıyor”, demektedir.³⁰

²⁹ Elin Strand (2006), “Romanlar and Ethno-Religious Identity in Turkey: A Comparative Perspective”, A. Marsh ve E. Strand [ed], *Gypsies and the Problem of Identity: Contextual, Constructed and Contested*, s. 102.

³⁰ Aynı kaynakta, s. 101.

Eriksen, bir etnik grubun kültürel farklılığını sınıflandırabilmesi için, kendi grubuyla başka bir etnik grup veya kimlik arasında bir tezat olması gerektiğini ileri sürerken haklıdır. Çingenerin, son dönemlerde aynı mahalleleri paylaşır hale geldikleri Kürtlerden hoşlanmamaları açıkça bunu göstermektedir.³¹ Genellikle Kürtler, Çingenerler tarafından “bölücü”, geleneksel, sert ve kapalı bir toplum olarak tanımlanır;³² bu durum Türkiye’deki Çingene hakları hareketi üzerinde etkisini göstermiştir. Çingenerler, Kürt hareketi gibi ulusal bütünlüğe yönelik bir tehdit olarak kabul edilmeseler bile, etnik anlamda bölücülük gibi algılanabilecek ve “başka bir bölücü grup” olarak görülmelerine neden olabilecek söylemlerden kaçınmaktadır. Çingenerlerin örgütlenme faaliyetleri ve sivil hak hareketlerinin yavaş gelişimi, devletle ve mevcut etnik köken politikalarıyla çelişme korkusu yüzünden kısıtlanmaktadır.

Türkiye’deki şehirli Çingenerler, farklı kimlik ve ilişki katmanlarına ve kendilerini bir parçası olarak saydıkları mahalle veya yerel topluluğa karşı, yakın bir aidiyet hissine sahiptir. Mahalleler ayırt edici özelliklerini, kendilerini diğerleriyle kıyaslayarak korusalar da, yine de birbirlerini akraba kabul eder. Ulusun bir üyesi olmak (Türk kimliği) birincil önem taşıyan kimlikken, mahalleler arası bağlılık duygusu kimliksel özdeşleşmenin ikinci katmanıdır. Mischek, farklı mahallelerin, toplum tarafından yakıştırılan stereotiplerden sıyrılmanın bir aracı olarak, diğerini “hafıflediğini” ve “öteki” mahallenin zıttı bir “benlik” oluşturduklarını ileri sürer. Bu yolla, ötekilerin “kötü Çingene”, kendilerinin ise “iyi Romanlar” olduklarını iddia ederek, “kendi adlarını temize çıkarmaya çalışırlar”. Mischek, bu iddiayı ortaya atarken, mahalleler arasındaki ayrışma çabasının, Çingenerlerin Türk toplumunun kendilerini tanımlamak için kullandığı kalıpları yeniden yorumladığını gösterdiğini söyler.³³

Bahsi geçen görüşe dayanılarak, farklı Çingene topluluklarının birbirlerini “iyi” ya da “kötü” olarak algılamasının, Çingene olmayanların Çingenerlere yakıştırdığı imajlardan kaynaklandığı vurgulanmalıdır. Çingenerlere, kültürel varlıklarının “doğal” bir parçası gibi atfedilen olumsuz özellikler, içselleşmiş ve bir ölçüde Çingenerlerin benlik algısının öznel bir parçası haline gelmiştir.

Bu olumsuz benlik algısının, Mischek’in örneği dışındaki en iyi göstergelerinden biri, okulda başarısız olan Rom, Dom ve Lom çocukların sayısıdır. Çingene çocukları arasında çok sık rastlanan ortaokuldan önce okulu bırakma ve okumaya ilgisizlik, kültürel bir özellik olarak açıklanamaz. Bu durum, genel olarak toplumun, öğretmenlerin ve hatta Çingene çocukların ebeveynlerinin eğitim konusunda bir beklentisinin olmayışı ve bu çocukların ne olursa olsun başarılı olamayacaklarına ilişkin inancından kaynaklanır. Bu etkenler, çocukların iyi birer öğrenci olabilmeleri üzerinde olumsuz bir etkiye işaret etmektedir.

³¹ Udo Mischek (2006), “Mahalle Identity. Roman (Gypsy) Identity under Urban Conditions”, *Gypsies and the Problem of Identity*, s. 160.

³² Strand (2006), “Romanlar and Ethno-Religious Identity in Turkey: A Comparative Perspective”, s. 100.

³³ Mischek, “Mahalle Identity: Roman (Gypsy) Identity under Urban Conditions”, s. 159.

“Romanlara Ulaşmak, Bir Fizibilite Çalışması Raporu”³⁴

Marsh ve Strand’a göre, bu çalışmanın amacı, İstanbul’daki belirli Roman topluluklarının profilini çıkartmak, bunu yaparken de genel toplum içindeki sosyal durumlarına (eğitim, barınma, istihdam ve sağlık) vurgu yapmaktır.³⁵ Bu rapor Türkiye’de, Rom, Lom ya da Dom ayrımı yapılmaksızın, Çingelerin içinde bulunduğu dezavantajlı durumun ortaya çıkarılması için araştırma yapılmasına duyulan muazzam ihtiyacı ortaya koymaktadır. Marsh ve Strand, Çingelerin karşı karşıya kaldıkları ayrımcılık ve dışlanma konularında, Türkiye’de yaşayan farklı toplulukların ve içinde buldukları koşulların detaylandırılıp kâğıda dökülmesinin önemini vurgular.

Marsh ve Strand, Çingene tarihine ilişkin alternatif bir bakış açısı sunmanın yanı sıra, İstanbul Romanları ile Avrupalı Çingeler arasındaki benlik algısı farklarını da ortaya koymuştur. En bariz farklardan biri, Çingelerin yanı sıra toplumun diğer kesimlerinde de, Çingelerin azınlık değil Türk kimliğinin bir parçası olduğuna yönelik bir bakış açısının varlığıdır. Raporla, “Türkiye’de, Çingelerin ayrı bir etnik azınlık olduğu fikri, bölücü ve bu nedenle ayrımcı bir düşünce gibi algılandığından, Çingelerin kendisi tarafından bile reddedilmektedir”³⁶ denilmektedir.

Etnik ve dini eğilimlerin toplumda rastlanan Çingene karşıtı önyargılarla beraber incelenmesinden sonra, Marsh ve Strand’ın çalışması, Türkiye’deki güncel farkındalığın seviyesi ve raporun yazıldığı dönemde örgütlenme alanında gerçekleşmekte olan gelişmelere yönelik bir değerlendirme ile devam eder.³⁷ Temel değerlendirmeler, “Sağlık”, “Barınma” ve “İstihdam” başlıkları altında olsa da, “Eğitim” bu raporda özellikle irdelenen bir konudur. Yazarlar, Çingelerin toplumsal yaşama katılabilmesinin anahtarının eğitim olduğunu vurgular.³⁸ Bu rapor bir yandan, Çingelerin eğitim durumunu iyileştirmeye yönelik Türkiye dışındaki girişimleri de ele alır ve Türkiye’deki Çingene çocuklar için olası alternatifler konusunda önermelerde bulunur. Diğer yandan da, yalnızca yoksunluk içindeki çocuk ve gençlerin değil, bazı diğer büyük Çingene topluluklarının da yaşam koşullarının iyileştirilmesi konusunda neler yapılabileceğini analiz etmek üzere, bir durum değerlendirmesinde bulunmaktadır.³⁹

³⁴ Adrian Marsh ve Elin Strand (2006), “*Reaching the Romanlar*”: *A Feasibility Study Report Mapping a Number of Roman (Gypsy) Communities in Istanbul*, İstanbul, International Romani Studies Network/British Council.

³⁵ Aynı kaynakta, s. 7.

³⁶ Aynı kaynakta, s. 20-21.

³⁷ Aynı kaynakta, s. 33-39.

³⁸ Aynı kaynakta, s. 59.

³⁹ Marsh ve Strand (2006), “Recommendations”, s. 58-9.

Çingenerin kökeni

Çingenerin kökeni, zaman içinde bilim adamlarının ve romantik gezginlerin ilgisini çekmiş ve merakını uyandırmıştır, ancak 18. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'daki Çingenerle ilgili önemli bir bilimsel araştırma yürütülmemiştir.⁴⁰ Uzun yolculuklarına nereden başladıklarına ilişkin tuhaf denilebilecek birkaç teori ve varsayım olmasına rağmen, bu göçebe insanların kökenine ilişkin en yaygın inanç, Hindistan'ın kuzey bölgelerinden yola çıkarak dünyaya yayılmış olduklarıdır.⁴¹ Milliyetçilik fikrinin hızla geliştiği Avrupa'da, "ırkları" belirli bölgelere yerleştirme ve onları bu bölgelerle bağdaştırma ihtiyacı, ulus-devlet fikrinin yapı taşlarından biri olagelmıştır. Genel kanaat, "aşağı seviyede" olup olmadıklarına bakılmaksızın, bütün ırkların bir "anavatana" sahip olmaları, bunun sonucunda da kategorize edilerek bir yere konumlandırılmaları gerektiği yönündedir.⁴²

Avrupa'da erken dönem bilim adamlarının ortak saplantıları, Batılı olmayan diğer kültürleri, az "gelişmiş", dolayısıyla daha aşağı saymalarıdır; bunun sonucu olarak da çalışmalarının öznesi ile kendi kültürlerinin yaşam alanları içinde aşına oldukları arasındaki kıyaslamalara dayanan, basite indirgenmiş, determinist çıkarımlar yapmak gibi alışkanlıklar edinmişlerdir. Bu ilk araştırmacılar, kendi bakış açılarına bağlı olarak Çingeneri, ya "doğanın çocukları" gibi ifadelerle romantikleştiriyor ya da hırsızlık gibi uygunsuz işler yapan "kirli insanlar" olarak görüyorlardı.

19. ve 20. yüzyılın Çingene-bilimcilerine benzer şekilde, İngiliz etnolog John Crawfurd da, döneminin kültürelde ziyade, fiziksel farklılıklara odaklanan "ırksal antropolojik" yöntemlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Crawfurd, Hindistan'da yaşayanlarla Avrupa'daki Çingenerler arasındaki fiziksel özellikler ve dillerin karşılaştırılmasına dayanan tezinde, Çingenerlerin Hindistan'dan, hatta Hindistan'ın kuzeyinden bile gelmedikleri savını ortaya atmıştır. Crawfurd, Romanca (daha doğrusu tam anlamıyla, Romanes) olarak adlandırdığımız dille Sanskritçe arasındaki farklılığın üzerinde özellikle durmuştur. Crawfurd makalesinde, kökenleri tespit etmekle ilgilenen diğer birçok bilim adamı gibi, benzerliklerin neler olduğuna bakmak yerine, tezatların üzerinde durmayı seçmiştir. Çingenerlerin, göç yolculuğuna Kuzey Hindistan'dan başladıkları ve göç etmeden önce yeterli dilsel ve kültürel benzerliklere sahip oldukları fikrine karşı çıkar ve buna karşılık olarak, ikna edici alternatif bir köken teorisi sunmaz. Crawfurd, Hinduların "kara tenleri" ve Hindistan'da "Avrupa'daki Çingenerler kadar açık tenli"⁴³ topluluklar bulunmamasının yanı sıra, Çingenerlerin göz ve ten renklerindeki çeşitliliğe dayanarak

⁴⁰ Bkz. Donald Kenrick (2000), "Romany Origins and Migration Patterns", *International Journal of Frontier Missions*, Vol. 17, no. 3, Güz; Ian Hancock (2002), *We Are the Romani People: Ames am e Rromane dzene*, Paris ve Hatfield, Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire Press, s. 2-14 ve Angus Fraser (1992), *The Gypsies*, Peoples of Europe Series, Oxford, Blackwell, s. 10-32.

⁴¹ Bkz. Mayall, s. 55-83.

⁴² Bkz. Ernest Gellner (1983), *Nation and Nationalism*, Oxford, Blackwell, s. 1-7.

⁴³ John Crawfurd (1865), "On the Origin of the Gypsies", *Transactions of the Ethnological Society of London*, Vol. 3. (1865), s. 26.

son derece *ırksal* çıkarımlar içeren şu fikri ileri sürer: “Çingener, aslında, karma bir ırktır ve Hindulardan çok, Avrupalı kanından gelmektedir.”⁴⁴

Açıktır görülmektedir ki, Avrupa bilimi, Çingenerlere yönelik araştırmaların ilk zamanlarında Avrupa merkezidir. İngiliz Çingene-bilimciler de dâhil olmak üzere çoğu bilim adamının Çingenerlere olan ilgisi, kendi ulus-devletlerinin sınırlarını aşsa da; bu bilim adamları, Türkiye ve Doğu'nun geri kalanını konu etmemiştir. Bu bölgelerle ilgili fazla bilimsel araştırmanın olmaması bunun bir kanıtıdır. Yine de Türkiye ve İran'daki Çingenerlerin daha eski dönemleri hakkında görüş içeren, sınırlı sayıda belgesel makale bırakmış Çingene-bilimciler de vardı. Bu bilim adamlarından biri, Gypsy Lore Society'nin (Çingene Bilimi Derneği) bir üyesi olan Alexander G. Paspati'dir. 1860 ve 1880'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nu dolaşan Paspati, bu coğrafyada yaşayan Çingenerler ile ilgili yazılar yazmıştır.

Paspati'nin, “Memoir on the Language of Gypsies, as now Used in the Turkish Empire” (Türk İmparatorluğunda Çingenerlerin Şu Anda Kullandıkları Dil Üzerine Hatırat) adlı çalışması, Sanskritçe ile Çingene dili arasındaki ilişkiyi göstermeyi amaçlayan, filolojik bir eserdir. Paspati bu makalede ayrıca, birçok ülkede zulme uğradıklarını anlatarak Avrupa'daki Çingenerlerin kısa tarihine değinmiştir; buna karşın, eziyet görmelerindeki en büyük nedenin Çingenerlerin kendisi olduğunu da öne sürmüştür. Türkiye'de “[...] eşlerini seçerken fazla titiz davranmıyor, sık sık Çingene kadınlarla evleniyorlar” dediği Müslümanların Çingenerlere karşı, onlarla iletişim kurmaya isteksiz, dahası onları kiliselerden uzak tutan Hıristiyan topluluklardan daha olumlu bir davranış içinde bulunduğunu kabul etmiştir.⁴⁵

O dönemdeki entelektüellerin çoğu gibi, Paspati'nin üslubundan da, Çingenerleri “uygar” dünyanın dışındaki kişiler olarak gördüğü anlaşılmaktadır. “Tarih, ne onların gizemli göçlerinin izini sürdürdü, ne de daha bayındır ülkelere yaptıkları istilaları kaydetti” diyen Paspati, Çingenerler hakkındaki genel olarak olumsuz fikirleriyle dikkat çeker.⁴⁶

Alexander G. Paspati'nin, Gypsy Lore Society'nin yayını için hazırladığı ve 1888 yılında yayımlanan bir başka makalesi “Turkish Gypsies” (Türk Çingenerler) adını taşır. Paspati'nin bu makalesinde, Müslüman Çingenerlerin, gayrimüslimlerin askerlik yapmamak için ödediği muafiyet vergisinden 1874 yılından itibaren kurtuldukları gibi birçok ilginç gözlem bulunur. Paspati'ye göre, o zamana kadar Müslüman Çingenerler, Osmanlı hukukuna göre “gerçek” Müslümanlarla eşit sayılmadığından, bu olay Türkiye Çingenerlerinin tarihinde önemli bir vakadır. Makale, bundan başka, o dönemde Çingenerlerin yaşadıkları yerler ve uğraştıkları mesleklerle ilgili bilgiler de içerir. Çingenerlerin benimseyerek yaptıkları ve ün kazandıkları

⁴⁴ Aynı kaynakta.

⁴⁵ Alexander Paspati (1860-1863), “Memoir on the Language of the Gypsies, as Now Used in the Turkish Empire” [çev.] Hamlin, C. *Journal of the American Oriental Society*, Cilt. 7, s. 148.

⁴⁶ Aynı kaynakta, s. 150.

müziyenlik, sepetçilik ve demircilik gibi kimi meslekler bulunmaktadır. Paspati, Çingenerin yol kesen soyguncular olmadığını ve avlanmadıklarını söyler.

Yazar makalenin başındaki hikâyede, bir kazada ölen ve hayatı boyunca Mustafa adında bir Müslüman olarak tanındığı için, İslami geleneklere göre gömülmeye hazırlanılan bir Hıristiyan ayı oynatıcısından bahseder. Sonradan, adamın sünnetli olmadığı anlaşılınca Hıristiyan olduğu ortaya çıkmış ve papazlar tarafından gömülmüştür. Paspati bu hikâyeyi, Çingenerle ilişkin şu yorumla bitirir: “Bu, dine kayıtsız oluşlarının çarpıcı örneklerinden biridir.”⁴⁷ Bu hikâye vesilesiyle Paspati, Çingenerin inanç ve iradelerine sahip çıkma becerilerini sorgulayarak, dinlerini gerçekten inanmadan seçtiklerini öne sürmektedir.⁴⁸ Ancak Paspati, yakın arkadaşlarının, Mustafa'nın gerçek kimliğini kanıtlamaya çalışarak ona dini inancına uygun bir cenaze töreni yapma çabalarını göz önünde bulundurmaz. Mustafa'nın taşıdığı Müslüman kimliği büyük olasılıkla, hâkim nüfusun arasına karışabilmek ve daha fazla kabul görmek için bir kılıftır. Çingenerle ilişkin yargılayıcı görüşlerine rağmen, Paspati'nin çalışması, Türk Çingeneri ile ilgili olarak sağladığı ve başka türlü ulaşılmaması oldukça güç olan somut detaylar içermesi nedeniyle önemlidir.

Çingener hakkındaki bir başka makale, “Some Observations on Turkish and Persian Gypsies” (Türk ve İran Çingeneri Üzerine Bazı Gözlemler), Dr. Herman Arnold adlı bir araştırmacı tarafından yazılmıştır. Bu makale, 1965 yılının Ağustos ve Eylül aylarında, Edirne, İstanbul, Ankara, Kayseri ve Erzurum'dan geçerek İran'a yapılan bir seyahat sonucunda, bir saha araştırmasının raporu olarak hazırlanmıştır. Arnold'un Türkiye gözlemleri hayli yetersizdir. Temelde, göçebe Çingener ve çadırda yaşayanları incelemiş ve bir yabancıнын, göçebe Çingenerle diğer gezgin toplulukları sınıflandırabilmesi ve bunlar arasındaki farkı anlayabilmesinin mümkün olmadığını ileri sürmüştür.⁴⁹ Makalesinde yazdıklarından anlaşılıyor ki Dr. Arnold ve ekibi Türkiye'de fazla oyalanmadan doğrudan İran'a gitmişlerdir; zira makalede “Üsküdar ve Ankara arasında, hiç Çingeneye rastlanmadı”⁵⁰ denmektedir.

İran ve diğer Ortadoğu ülkelerinde göçebe yaşam tarzı daha sıklıkla görüldüğünden ekip, buralarda Çingenerle rastlayacaklarını varsaymaktaydı. Raporunda, ekibin Çingeneri yalnızca Kayseri yakınlarında tekrar gördüğü, İran sınırına kadar başka Çingene görmediği kaydedilmiştir.⁵¹ Yazıda, Türkiye'nin güneydoğusunda yaşayan göçebe Dom Çingenerlerinden hiç bahsedilmemiştir. Metnin çoğunda, İran'da yaşayan Koli Çingenerlerinden çok ayrıntılı ve coşkulu şekilde söz edilmesinden, ekibin asıl hedefinin İran olduğu anlaşılır. Ekibin amacı, Avrupa Romanların dilini, İran'daki Kolilerin dili ile karşılaştırmaktır; makalenin “Dilsel Problemler”

⁴⁷ Alexander Paspati (1888), “Turkish Gypsies”, *Journal of the Gypsy Lore Society*, Cilt. 1, No. 1, s. 3-5.

⁴⁸ Aynı kaynakta.

⁴⁹ Hermann Arnold (1967), “Some Observations on Turkish and Persian Gypsies”, *Journal of the Gypsy Lore Society*, Cilt. XLVI, s. 105.

⁵⁰ Aynı kaynakta, s. 106.

⁵¹ Aynı kaynakta.

başlıklı bölümünde, Avrupa’da konuşulan “gerçek” Çingene dilinin, İndus Nehri’nden Bizans’a kadar uzanan bölgede büyük ölçüde kaybolduğuna ilişkin bir yorum da bulunur. Burada, Dr. Arnold, Avrupa Çingenelerinin konuştuğu Roman dilinin gerçek ve orijinal olduğunu, Avrupalı olmayan Çingenelerin ise bazı “gizli diller” uydurduklarını iddia eder. Dilsel asimilasyon, Çingenelerin İran’ın geri kalan nüfusu ile olan geniş çaplı iletişimlerine bağlanır.

Bir inceleme: “Türkiye Çingeneleri Arasındaki Evlilikler”

Ali Rafet Özkan tarafından yazılan “Türkiye Çingeneleri Arasındaki Evlilikler” başlıklı makale, 2006’da basılmıştır ve Türkiye’de yaşayan Çingenelerle ilgili son yıllarda yapılan sınırlı sayıdaki araştırmadan biridir. Bu literatür taramasında yer almasının temel sebebi, akademik dünyada Çingene imajına yönelik stereotiplerin ve damgalamaların sürdüğüne bir örnek oluşturmasıdır.

Türkiye Çingenelerinin evlilik adetlerini inceleyen makalede, Özkan bu evlilik adetlerini “berdel”, “kaçırma” ve “satın alma” olarak sınıflandırır. “Berdel”, Çingene ailelerin erkek çocuklarına gelin alacakları ailelere, kız çocuklarını gelin olarak vermeleridir. Böylece zaten ciddi bir ekonomik sıkıntı içindeki aileler, karşılıklı olarak çeyiz masrafından kurtulmuş olur. Özkan’a göre “satın alma”, ailelerin pazarlık edip bir fiyatta anlaşarak gelini “alması” anlamına gelmektedir. Yazara göre, geleneksel bir diğer yöntem olan “kız kaçırma” ise, damadın maddi durumu, daha zengin bir aileden kız almaya elverişli değilse uygulanmaktadır. Üç geleneğin de ekonomik unsurlara bağlı olduğu gözlenmektedir. Özkan’ın açıkça işaret ettiği sav, Çingeneler arasındaki evliliklerin, öncelikle ekonomik dinamiklere bağlı olarak gerçekleşmekte olduğudur.

Bu makalede altı çizilen bir diğer nokta ise, “gacolar” pis kabul edildiği için, Çingenelerin kendi toplumları dışından birisi ile evlenmelerine müsaade edilmemesidir. Buna karşılık Çingeneler, Çingene cemaatinin bir parçası haline gelmeyi kabul eden ve Çingene kimliğini benimseyen bireylerin, kendilerinden olanlarla evlenmesine izin vermektedirler. Özkan, oldukça pervasız bir yorumda bulunarak şöyle demektedir: “Çingene olmayan biriyle evlenme yasağı, önem verilen bir konudur, çünkü Çingeneler sadece endogamiyle (iç evlilik) geleneklerini sürdürebilmektedirler.”⁵²

Özkan’ın çıkarımları, Çingeneleri, kendilerini kasten toplumun genelinden yalıtan ve gelişmelerden uzak kalmayı seçen basit bir insan topluluğu gibi göstermektedir.

Özkan, Türk Çingeneleri arasındaki evlilik adetlerinden bahsederken, “[...] Türkiye’de yaşayan Çingeneler arasında çoğul evlilikler ve dolayısıyla boşanmalar, serbest ve kolaydır [...] Bu kişiler arasında resmi evliliklerin yaygın olmaması, yalnızca çoğul evliliklere değil, [çoğul]... boşanmalara da zemin sağlamaktadır” diye yazmaktadır.⁵³ Bu sözlerin de, Çingenelerin evliliğin “kutsallığına”

⁵² Aynı kaynakta, s. 469.

⁵³ Aynı kaynakta.

saygı göstermediğine yönelik olumsuz fikirleri yansıtan ve zaten yaygın olan önyargıları bir kez daha tekrar eden bir çıkarım olduğu gözlenmektedir.

Öte yandan, Çingene topluluklarında karı-koca arasındaki eşitsizliğe dikkat çeken Özkan'ın yazısında şu sözler yer almaktadır:

“[...] Böylece erkeklerde yetersizlik, beceriksizlik, çirkinlik gibi kusurlar görmezden gelinmektedir. Öte yandan, kadının vasıfları göz ardı edilir. Özellikle de evin ekonomik yükünün kadınlara bırakıldığı düşünülürse... Bu sebeple, aile içinde önemli bir işlevi olmasına rağmen, Çingene kadınlarının genellikle değersiz görülmesi gerçekten haksızlıktır. Ayrıca, bir erkeğin karısının fedakârlıklarından tatmin olmayarak, ikinci hatta üçüncü bir kadın ile evlenmesi, erkek üstünlüğünün ve kadının değersizliğinin açık bir örneğidir.”⁵⁴

Özkan'ın cinsiyetler arasındaki eşitsizlikler konusunda gösterdiği hoşnutsuzluk takdir edilebilir, fakat bu duruma karşın, çıkarımları çok fazla genellemeye dayanmakta ve önyargılar içermektedir. Dahası yazar, söz konusu adetler ve olumsuzluklar sadece Çingenelere özgüymüşçesine bir üslup kullanmıştır.

Pek çok temel unsuru gözden kaçırmamasından açıkça anlaşılıyor ki bu araştırmacı, Türkiye'deki Çingene grupları hakkında haiz olduğunu ileri sürdüğü derinlemesine bilgidir. Çingene gruplar arasındaki farklılıklara dair önemli detaylar, bu makalede tamamen atlanmıştır. Özkan, Türkiye'deki farklı Çingene topluluklarını adlandırırken, bunların ayırt edilmesi konusunda okuyucuya yardımcı olmamaktadır. Kullanılan isimlerden iki tanesi, Poşalar ve Mıtrıplar, toplumun geri kalan çoğunluğunun Çingeneleri nitelendirmede kullandığı isimlerdir. Örneğin Özkan'ın “Poşa” olarak nitelendirdiği gruplar, kendilerini “Lom” olarak tanımlamaktadır ve “Poşa” sözcüğünü küçümseyici bulmaktadır. Avrupa Roman Hakları Merkezi, Helsinki Yurttaşlar Derneği ve Edirne Roman Derneği'nin ortaklaşa gerçekleştirdiği saha araştırmasında Lomların, Lomavren adı verilen kendilerine ait bir dilleri olduğu ve kendilerini ayrı bir topluluk olarak hissettikleri gözlenmiştir. Ayrıca, çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan ve müzisyen olarak bilinen, adlarını Arapçadaki “müzisyen” kelimesinden alan Mıtrıplar da, Domari adını verdikleri kendi dillerine sahiptir. Özkan'ın bu konulara neden herhangi bir açıklık getirmediği ve önemli ayrıntıları neden daha titiz bir şekilde ele almadığı anlaşılabilir. Özkan, okuyucuya farklı evlilik gelenekleri konusunda bilgi verirken, bütün Çingene gruplarını ve topluluklarını aralarında ayırım yapmadan aynı başlık altında ele almakta ve geleneklerin, hepsinde aynı şekilde uygulandığını varsaymaktadır. Türkiye'deki Çingene toplumu içinde gelenek ve göreneklere açısından önemli ölçüde farklılık gösteren Bektaşî veya Alevilerden ise hiç bahsedilmemektedir.

⁵⁴ Aynı kaynakta s. 464.

Genel olarak bu araştırma, ne ikna edicilik, ne de saygınlık açısından Türkiye Çingeneleeri konusunda tatmin edici bir çalışma addedilemez.

Sonuç

Çingene kimliği ve etnik kökeni hakkındaki tartışmalar ışığında, Çingene toplulukları ile bireylerinin yaşadığı sosyal dışlanma ve onlara atfedilen basmakalıp imajların, Çingene benliğinin algılanışına ciddi zararlar verdiği sonucuna varılabilir. Bu zarar, Çingenelerin sosyoekonomik hiyerarşide yukarıya tırmanabilmesini engelleyen ayrımcılığın ve kötü muamelenin sürmesi gibi ciddi sonuçlara yol açmaktadır.

Türkiye’de yaşayan Çingene toplulukları üzerine yeterli bir çalışma olmamasının iki temel sebebi vardır. Birincisi, Doğu’da (Türkiye ve Ortadoğu’nun geri kalanında) yaşayan toplulukların bugüne kadar hem Batılı akademisyenler hem de romantik halk bilimciler tarafından önemsenmemesi ve bu sebeple, haklarında pek az şey bilinen bu toplulukların Avrupa’daki Roman dünyasının bir parçası olarak sayılmamasıdır. Batıdaki Çingeneler hakkında yapılan kapsamlı çalışmaların köklü geçmişi, Avrupa’daki Çingene topluluklarına dair kıymetli veriler sağlayarak, Çingenelerin benliklerinin ve Roman (ya da diğer bir deyişle “Roma”) etnik kökeninin doğrudan veya dolaylı olarak farkına varmalarına katkıda bulunmuştur. Avrupa’daki Çingene kimliği ve ayrımcılık hakkındaki araştırmalar Türkiye’deki toplulukları kapsamaz. Bunun sebebi Türkiye Çingeneleri hakkındaki bilgi yetersizliğidir. Bu bağlamda, Avrupa-merkezcilik yüzünden akademisyen ve araştırmacılar da bir ilgisizlik gözlendiği söylenebilir.

İkinci sebep ise, Türkiye Cumhuriyeti’nin asimilasyona zorlayan ve milliyetçi bir zihniyet yapısına sahip olan siyasetinin, kültürel açıdan çoğulcu ve heterojen bir toplumu onaylayan etnik çalışma ve araştırmaları teşvik etmiyor oluşudur. Bu durum, Türkiye’de Çingeneler üzerine yapılan çalışmaların hayli yetersiz kalmasının ardında yatan önemli bir sebep gibi durmaktadır. Türkiye’de yaşayan Çingene topluluklarına dair tarafsız, doyurucu bir araştırma malzemesine rastlamak zordur, çünkü Türkiye’deki araştırmacıların bazen, ideolojiden soyutlanmış, önyargısız yaklaşımlara sahip olmayı başaramadıkları görülür. Ayrımcılık ve önyargının hiçbir etkisi yokmuş gibi, içinde buldukları yoksulluğun ve maruz kaldıkları dışlanmanın sorumlusunun, tamamen Çingenelerin kendisiymiş gibi algılanmasına sıklıkla rastlanır. Ne yazık ki bazen, akademisyenler tarafından Türkiye’deki Romanlar hakkında yapılan araştırmalar, mevcut önyargıları ortadan kaldırmak yerine güçlendirmekte, onların sorunlarının anlaşılmasını sağlamak ve bu sorunlara yapıcı çözümler bulmak konusunda başarı sağlayamamaktadır.

Kaynakça

- Acton, Thomas ve Ilona Klimova (2001). "The International Romani Union: an East European answer to West European Questions?", Will Guy, *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe*, Hatfield, University of Hertfordshire Press.
- Adler, Marcus N. (1907). *The Itinerary of Benjamin of Tudela: a Critical Text, Translation and Commentary*, Londra, Philip Feldheim Inc.
- Aksan, Virginia H. (Ottoman Political Writing, 1768-1808", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 25, no. 1, (Şubat).
- Alford-Andrews, Peter (2002). *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, [Rüdiger Benninghaus ile] Beihefte zum Tbingen Atlas des Vorderen Orients Reihe (Geisteswissenschaften) Nr. 60.2, S. 1 ve 2 [1994], Wiesbaden: Almanya.
- Ali, Tariq (2001). *The Stone Woman*, Londra, Verso.
- And, Metin (2002). *Osmanlı Tasvir Sanatları: Minyatür*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Andreades, Andre M (1948). "Public Finances", Norman Baynes ve H. Moss, *Byzantium: an Introduction to East Roman Civilization*, Oxford, Clarendon Press.
- Arnold, Hermann. "Some observations on Turkish and Persian Gypsies", *JGLS*, 3rd Series, vol. 46 (1967).
- A&G Araştırma. "Milliyetçilik Yükseliyor", *Milliyet*, 12 Mart 2007.
- Arslan, Emre (2002). "Türkiye'de Irkçılık". Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim.
- Ashmore, Richard, Lee Jussim ve David Wilder [ed.] *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction*, Oxford, Oxford University Press.
- Astarian, Garnik (1999-2000). "The Holy Brotherhood: The Yezidi Religious Institution of the 'Brother' and the 'Sister' of the 'Next World'", *Iran and the Caucasus*, vol. 3.
- Bahar, Cem (1998). "Sources pour la demographie historique de l'empire Ottoman: Les tahrirs (denombrements) de 1885 et 1907" *Population, 53e Année, No. 1/2, Population et histoire* (Ocak - Nisan)
- Bakirezer, Güven (2002). "Nihal Atsız", Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim.
- Barany, Zoltan (2002). *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality and Ethno-Politics*, Cambs. Cambridge University Press.
- Bates, Daniel G. (1973), *Nomads and farmers. A study of the Yörük of Southeastern Turkey*, Michigan, Ann Arbor.
- Bosworth, Clifford E. (2008). "Kul", P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel ve W.P. Heinrichs [ed.] *Encyclopaedia of Islam*, Brill Online, Malmö University.
- Bowen, H. (2008). "Akçe" P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel ve W.P. Heinrichs [ed.] *Encyclopaedia of Islam*.

- Braude, Benjamin (1982). "Foundation myths of the millet system", Benjamin Braude ve Bernard Lewis [ed.] *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, Volume 1, The Central Lands, New York ve Londra, Holmes ve Meier.
- Brown, Philip M. (1927). "The Lausanne Treaty", *The American Journal of International Law*, vol. 21, no.3 (Temmuz).
- Canefe, Nergis (2002). "Turkish nationalism and ethno-symbolic analysis: the rules of exception", *Nations and Nationalism*, vol. 8, no.2.
- Clark, Bruce (2006). *Twice A Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*, Londra, Granta.
- Coşgel, Metin M. (2004). "Efficiency and Continuity in Public Finance: the Ottoman System of Taxation" *Department of Economics Working Paper Series*, Storrs, ABD, University of Connecticut.
- Coughlan, Reed ve Jack Eller, (1993), "The poverty of primordialism: The Demystification of Ethnic Attachments", *Ethnic and Racial Studies*, vol. 10 no.2, (Nisan).
- Crawford, John. "On the Origin of the Gypsies". *Transactions of the Ethnological Society of London*, Vol. 3. (1865).
- Dostourian, Ara Edmond. "Armenia and the Crusades; the Chronicle of Matthew of Edessa", *Armenian Heritage Series*, University Press of America.
- Eldem, Erdem, Daniel Goffman ve Bruce Masters (1999), *The Ottoman City between East and West: Aleppo, İzmir and İstanbul*, Cambridge Studies in Islamic Civilization, Cambridge, CUP.
- Eriksen, Thomas H. (2002). *Ethnicity and Nationalism Anthropological Perspectives*, 2nd edition. Chippenham, İngiltere, Pluto Press.
- Ersanlı, Büşra (1992). *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: Afa Yayınları.
- Ertekin, Orhangazi. (2002). "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları", Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekinçil. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim.
- Forbes-Mainz, Beatrice (1999). *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambs. Cambridge University Press.
- Fögen, Marie Thérèse (1995). "Balsamon on Magic: From Roman Secular Law to Byzantine Canon Law" Henry Maguire [ed.] *Byzantine Magic*, Washington, D.C. Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Fraser, Angus (1992). *The Gypsies; Peoples of Europe*, Oxford, Blackwell Publishers Ltd.
- AB Uyum Reformları Sürecinde Örgütlenme Özgürlüğü, Çalışma Toplantısı Raporu, Helsinki Yurttaşlar Derneği (Şubat 2004), <<http://www.hyd.org.tr/?pid=154>>
- "İfade ve Örgütlenme Özgürlüğü – Nasıl Bir Yasal Çerçeve" Çalışma Raporu, Helsinki Yurttaşlar Derneği (Eylül 2002), <<http://www.hyd.org.tr/?pid=301>>
- Frescobaldi, Lionardo do Niccolò (1818). *Viaggio di L. di Niccolò Frescobaldi In Egitto E In Terra Santa*, G. Manzi [ed.] Roma.
- Gellner, Ernest (1983), *Nation and Nationalism*, Oxford, Blackwell.

- Gilliat-Smith, Bernard. "Report on the Gypsy tribes of north-east Bulgaria", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1915-1916, New Series, vol. 9, no. 1.
- Ginio, Eyal (2004). "Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State", *Romani Studies*, 5th Series, vol. 14, no. 2.
- Gjorgjevic, Tihomir R. "Rumanian Gypsies in Serbia", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1929, 3rd Series, no. 8.
- Göktürk, Eren Deniz (Tol) (2002). "1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri". Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekinil. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim.
- Grellman, Heinrich M. G. (1787) *Dissertation on the Gipsies, being an historical enquiry concerning the manner of life, economy, customs and condition of this people in Europe, and their origin*, Londra, P. Elmsley.
- Guibernau, Montserrat, John Rex (2005) "Introduction", in M. Guibernau ve J. Rex [ed.] *The Ethnicity Reader- Nationalism, Multiculturalism and Migration*, Oxford: Marston Book Services Ltd.
- Guy, Will (2001). *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe*, Hatfield, University of Hertfordshire Press.
- Çelebi, Evliya (1834-50). *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa, in the Seventeenth Century by Evliya Efendi*, J.von Hammer (Purgstall), vols. 1-2, Londra, Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland.
- Halliday, William R. "Some notes upon the Gypsies of Turkey", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1922, 3rd Series, vol. 1, no. 4.
- Hamilton, Bernard ve Janet (1998). *Christian and Dualist Heresies in the Byzantine World, c.650 to 1405*, Manchester University Press.
- Hancock, Ian (2002). *We Are the Romani People (Ames am e Rromane dzene)*, Interface Collection 28, Paris ve Hatfield, Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire Press.
- Hancock, Ian (2006). "On Romani Origins and Identity: Questions for Discussion". Adrian Marsh ve Elin Strand [ed.] *Gypsies and the Problem of Identities: Contextual, Constructed and Contested*, İsveç Araştırma Enstitüsü İstanbul, Transactions 17, İstanbul ve Londra, I. B. Tauris.
- Hasluck, Margaret. "Firman of A. H. 1013-14 (AD 1604-5) regarding Gypsies in the Western Balkans", *Journal of the Gypsy Lore Society*, Ocak-Nisan 1948, 3rd Series, Vol. 27, nos. 1-2.
- Hirschon, Renée [ed.] (2003). *Crossing the Aegean: an Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*, Oxford ve New York, Berghahn Books.
- İnalçık, Halil ve Donald Quataert [ed.] *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambs. Cambridge University Press.
- International Romani Studies Network (2005). "Reaching the Romanlar. A report on the feasibility studies "mapping" a number of Roman (Gypsy) communities in İstanbul." British Council, Türkiye.
- Karpat, Kemal (1978). "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 9, no. 3 (Ekim)
- Karpat, Kemal (1985). *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, Turkish and Ottoman Studies, Madison, The University of Wisconsin Press.

- Kenrick, Donald (2000). "Romany Origins and Migration Patterns". *International Journal of Frontier Missions*, Vol. 17:3, Güz 2000.
- Langdon, John S. "Byzantium's Last Offensive in Asia Minor; the documentary evidence for, and hagiographical lore about John III Ducas Vatatzes' crusade against the Turks, 1222 or 1225 to 1231", *Hellenism: Ancient, Medieval, Modern 7*, New Rochelle N.Y. Aristide D. Caratzes, 1992.
- Levy, Juliette de Bairacli. "The Gypsies of Turkey", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1952, 3rd Series, no. 31.
- Lewis, G. L. (1955). "The Secret Language of the Geygelli Yörüks", *Zeki Velidi Togan'a Armağan* [A Collection Presented to Zeki Velidi], İstanbul.
- Lewis, Raphaela. (1971). *Everyday Life in Ottoman Turkey*, New York, Dorset Press.
- Lidner, Rudi Paul (1983). *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Indiana University Uralic and Altaic Series vol. 144, Bloomington.
- Macalister, R.A.S. (1913-14). "The *Nawar* or Gypsies of the East", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1913-1914, New Series, vol. 7.
- Mackintosh-Smith, Tim (1996). *The Travels of Ibn Battuta*, Penguin, Harmondsworth.
- Makdisi, Usamma (2002). "Ottoman Orientalism", *The American Historical Review*, vol. 7, no. 3.
- Malcolm, Malcolm B. "Gypsies as Executioners in Turkey", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1948, 3rd Series, Vol. 27, no. 1.
- Malcolm, Noel (1996). *A Short History of Bosnia*, [New, Updated Ed.], Basingstoke, Macmillan.
- Malcolm, Noel (1998). *Kosovo: A Short History*, Basingstoke, Macmillan.
- Marcus, Aliza (1996). "Should I Shoot You?": An Eyewitness Account of an Alevi Uprising in Gazi', *Middle East Report, No. 199, Turkey: Insolvent Ideologies, Fractured State* (Nisan - Haziran)
- Marsh, Adrian ve Elin Strand. "Gypsies and Alevis: The Impossibility of Abdallar Identity?", Hege Irene Markussen (2004), *Alevis and Alevisim: Transformed Identities*, İstanbul, Isis Press.
- Marsh, Adrian ve Elin Strand (2006). *Gypsies and the Problem of Identities: Contextual, Constructed and Contested*, İsvaç Araştırma Enstitüsü İstanbul, Transactions 17, İstanbul ve Londra, I. B. Tauris.
- Marushiakova, Elena ve Veselin Popov (2001). *Gypsies in the Ottoman Empire: a Contribution to the History of the Balkans*, Donald Kenrick [ed.], Interface Collection, Paris ve Hatfield, Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire Press.
- Matras, Yaron (2002). *Romani: a Linguistic Introduction*, Cambs. Cambridge University Press.
- Mayall, David (2004). *Gypsy Identities 1500-2000: from Egyptians and Moon-men to the Ethnic Romany*, Londra, Routledge.
- McCarthy, Justin (1979). "Age, family and migration in nineteenth century Black Sea provinces of the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies* vol. 10.
- Mischek, Udo (2006). "Mahalle Identity. Roman (Gypsy) Identity under Urban Conditions", A. Marsh ve E. Strand [ed.] *Gypsies and the Problem of Identity: Contextual, Constructed and Contested*, İsvaç Araştırma Enstitüsü İstanbul.

- Mitrany, David (1915). "Rumania: her history and politics" D. G. Hogarth [ed.] *The Balkans: a History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey*, Oxford, Clarendon Press.
- Morgan, David (1991). *The Mongols*, Peoples of Europe Series, Oxford, Basil Blackwell.
- Nihal, Atsız (1992). *Makaleler 3*, İstanbul: Baysan Basım ve Yayın.
- Nihal, Atsız (1997). *Makaleler I-IV*, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Olsson, Tord, Elizabeth Özdalga ve Catherina Raudvere [ed.] (1998), *Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives*, İstanbul ve Stockholm, İsveç Araştırma Enstitüsü İstanbul, Transactions 8.
- Özkırımlı, Umur. "Milliyetçilik Araştırması", *Tempo*, 6 Nisan 2006.
- Paspates, Alexander G. (1888). "Turkish Gypsies" *Journal of the Gypsy Lore Society*, vol. 1, no. 1.
- Penzer, Norman H. (1936), *The Harem: an Account of the Institution as it Existed in the Palace of the Turkish Sultans, with a History of the Grand Seraglio from its Foundation to the Present Time*, Philadelphia, J. B. Lippincott Co.
- Sampson, John (1923). "On the origin and early migration of the Gypsies", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 3rd Series, vol. 2.
- Seeman, Sonia Tamar (2006). "Presenting "Gypsy", Re-Presenting Roman: Towards an Archaeology of Aesthetic Production and Social Identity", *Music and Anthropology; the Journal of Musical Anthropology of the Mediterranean*, no. 11.
- Ševčenko, Nancy P. (2002). "Wild Animals in the Byzantine Park", Anthony Littlewood, Henry Maguire ve Joachim Wolschke-Bulmahn [ed.] *Byzantine Garden Culture*, Washington D.C. Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Shankland, David (2007). "The Alevi in Turkey: The Emergence of a Secular Islamic Tradition", *Islamic Studies Series*, Londra, Routledge.
- Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Camb. Cambridge University.
- Shaw, Stanford J.(1978). "The Ottoman census system and population, 1831-1914" *International Journal Middle East Studies*, vol. 9, no. 3 (Ekim).
- Smith, Anthony (1996). "Culture Community and Territory: The Politics of Ethnicity and Nationalism", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs, 1944-)*, vol. 72, no. 3 "Ethnicity and International Relations" (July).
- Soulis, George C. "The Gypsies in Byzantium and the Balkans in the Late Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers* 15.
- Strand, Elin (2006). "Romanlar and Ethno-Religious Identity in Turkey: A Comparative Perspective", A. Marsh ve E. Strand [ed.] *Gypsies and the Problem of Identity: Contextual, Constructed and Contested*, İsveç Araştırma Enstitüsü İstanbul.
- Svanberg, Ingvar (1982). *A Bibliography of the Turkish-Speaking Tribal Yörüks*, Etnologiska institutionens småskriftsserie, Uppsala, Uppsala University Press.
- Todorov, Nicolai (1983). *The Balkan City, 1400 – 1900*, Seattle ve Londra, University of Washington Press.
- Turner, Ralph Lilley (1927). "On the position of Romani in Indo-Aryan", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 3rd Series, vol. 5, no. 4.

Ubcini, Jean Henri A. (1856), *Letters on Turkey*, Londra.

Ünder, Hasan (2002). "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi". Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim.

Voskanian, Vardan (2003). "The Iranian Loan-words in Lomavren, the Secret Language of the Armenian Gypsies" *The Journal of Iran and the Caucasus*, vol. 6, no.1-2, Leiden, E.J. Brill.

Vryonis, Spyros Jr. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Publications of the Center for Medieval and Renaissance Studies 4, Berkeley, California, UCLA.

Windstedt, E.O. (1909-10). "The Gypsies of Modon and the Wine of Romenev", *Journal of the Gypsy Lore Society*, New Series, no. 2.

Willems, Wim (1998). *In Search of the True Gypsy; from Enlightenment to Final Solution*, Londra, Frank Cass.

Zeidan, David. "The Alevi of Anatolia", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 4, Aralık 1999.

Zürcher, Erik Jan (1993). *Turkey: A Modern History*, Londra: I. B. Tauris.

Yazarlar

Adrian Marsh, Londra Greenwich Üniversitesi'nde Roman çalışmaları alanında araştırmacı olarak görev yapmaktadır ve doktora derecesini aynı üniversiteden "Vaat Edilmemiş Topraklar": Tarih, Tarih Yazımı ve Çingenelerin Kökenleri başlıklı tezi ile almıştır. İsveç Södertörns Högskola, İsveç Malmö Högskola, Kahire Amerikan ve İstanbul Bilgi üniversiteleri ile İstanbul'daki İsveç Araştırma Enstitüsü'nde Roman çalışmaları dersleri veren Marsh, Birleşik Krallık, İsveç, Bulgaristan, Mısır ve Kıbrıs'ta çeşitli araştırmalar yürütmüştür. 2002'den bu yana Türkiye'de Roman toplulukları ile birlikte çalışmaktadır. Birleşik Krallık'ta 1980-2000 yılları arasında çeşitli STK'larda ve 2000-2002 yılları arasında Haringey Traveller Education Service'te eğitimci olarak görev almıştır. Adrian Marsh, "Türkiye'de Roman Haklarının Geliştirilmesi" başlıklı projenin araştırma koordinatörlüğünü yürütmüştür. Esasen İrlanda Çingene topluluğunun (Travellers) bir üyesi olan Marsh, İstanbul'da yaşamaktadır.

Anita Danka, Avrupa Roman Hakları Merkezi'nde avukat olarak görev yapmaktadır. Macaristan'ın Debrecen Üniversitesi'nde İngilizce dili dalında yüksek lisans öğrenimi gören Danka, yine Macaristan'daki Orta Avrupa Üniversitesi'nden de insan hakları hukuku alanında yüksek lisans derecesi almıştır. Avrupa'da Romanlara yönelik yaygın ayrımcılık alanında pek çok araştırma gerçekleştiren Anita Danka, eğitime ayrımcılık, üretkenlik hakları, polisin görevini kötüye kullanması, istihdamda ayrımcılık, azınlıkların siyasi katılımı gibi alanlarda çeşitli yazılar yayınlamıştır. Danka, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nde pek çok Roman başvurucağı başarıyla temsil etmiştir.

Ebru Uzpeder, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden mezun olduktan sonra çeşitli yayınlarda editör olarak çalışmıştır. Marmara Üniversitesi İletişim Bilimleri Bölümü'nde yüksek lisans öğrenimine devam etmektedir. 2001 yılı başından bu yana Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin çeşitli projelerinde ve yayın faaliyetlerinde görev alan Uzpeder, özellikle ifade ve örgütlenme özgürlüğü ile çokkültürlülük gibi alanlarda çalışmaktadır.

Melike Karlıdağ, lisans derecesini barış ve çatışma çalışmaları alanında Malmö Üniversitesi'nden almıştır. "Türkiye'de Roman Haklarının Geliştirilmesi Projesi"nin araştırmacılarından biridir. Özellikle farklı kimliklere saygı, çokkültürlülük ve etno-kültürel adalet konularıyla ilgilenmektedir.

Sinan Gökçen, yaklaşık 20 yıldır Türkiye, Avrupa-Balkanlar ve Orta Asya'da gazetecilik yapmaktadır. Aynı zamanda insan hakları alanında da faaliyet yürüten Gökçen, halen Avrupa Roman Hakları Merkezi'nde Basın ve İletişim Sorumlusu olarak görev yapmaktadır. Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin kurucuları arasında yer alan Sinan Gökçen, Orta Avrupa Üniversitesi'nden insan hakları hukuku alanında yüksek lisans derecesine sahiptir.

Sezin Öney, araştırmacı ve gazetecidir. Koç Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Türkiye'de çeşitli gazetelerde dış haberler muhabiri olarak görev yapmıştır. Uluslararası hukuk ve kriz yönetimi alanlarında lisansüstü çalışma yapan Öney, Orta Avrupa Üniversitesi'nin milliyetçilik çalışmaları bölümünde yüksek lisans derecesine sahiptir. Sezin Öney halihazırda çeşitli uluslararası kurumlar adına insan hakları alanında araştırma yürütmekte, Taraf gazetesine köşe yazarı ve Doğu Avrupa muhabiri olarak katkıda bulunmaktadır.

Türkiye coğrafyası, tarih boyunca Romanlar ve Roman kültürünün gelişimi açısından önemli bir yer olagelmiştir; konunun uzmanı bazı akademisyenlere göre, İstanbul'da günümüzde Sulukule Mahallesi olarak anılan bölge, Avrupa'nın ilk Roman yerleşim bölgelerinden biridir. Yüzyıllar öncesine dayanan varlıklarına karşın, Türkiye'de Romanlar henüz toplumun ayrılmaz bir parçası olarak kabul görmemekte ve temel haklarını diğer vatandaşlarla eşdeğer ölçüde kullanabilme yolunda ciddi engellerle karşılaşmaktadır. Son yıllarda, temel insan haklarının, özellikle de azınlık haklarının korunması, Avrupa Birliği üyeliği sürecinde Türkiye'de önemli bir konu olarak ön plana çıksa da, Romanların hakları bu tartışmaların yapı taşlarından biri olamamıştır.

"Türkiye'de Roman Haklarının Geliştirilmesi" başlıklı proje, Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Centre - ERRC), Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd) ve Edirne Roman Derneği (EDROM) ile ortaklaşa, Aralık 2005 ve Nisan 2008 döneminde hayata geçirildi. Projenin ürünlerinden biri olan *Biz Buradayız!* isimli bu kitap, proje sürecinde gerçekleştirilen saha araştırmasının verileri ve bu süreçte kazanılan deneyimlerin yanı sıra, Türkiye'de yaşayan Roman topluluklarının durumlarını sergilemeyi, karşılaştıkları hak ihlallerini dile getirmeyi amaçlıyor ve Romanların haklara eşit olarak erişebilmesini engelleyen hukuki çerçeveyi özetliyor. Türkiye'de Roman haklarıyla ilgili sorunlara ışık tutmayı hedefleyen ilk yayınlardan biri olan *Biz Buradayız!*, her şeyden önce Türkiye'nin Romanlarını, tarihleri, toplumsal özellikleri ve kendilerine özgü sorunlarıyla, eşit vatandaşlar olarak tasvir etmeyi arzuluyor.